

KURTULUŞ SAVAŞINDA TALAT PAŞA İLE MUSTAFA KEMAL'İN MEKTUPLAŞMALARI

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

I. GİRİŞ

Son yıllarda İttihat ve Terakki tarihi üzerinde bir ilgi yoğunlaşması oldu. Yapılan birçok yeni araştırma¹ İttihat ve Terakki hareketinin farklı dönemlerine aydınlık getirdi. Bu araştırmaların en az aydınlattığı konu, İttihat ve Terakki önderlerinin, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra Türkiye'yi terk ederek Avrupa'ya gittiklerinde, orada nasıl bir çaba gösterdikleri, örgütlenmeye girdikleridir². İttihat ve Terakki önderlerinin ülkeyi terketmeleri başarılı olamamış siyasetçilerin bir "inzivaya" çekilmesi demek değildi. Ülke dışında olsalar da, Türkiye'nin kurtuluş uğraşında etkin bir rol oynamak ve kurtuluş sonrasında, ülkede siyasal önderliği tekrar ele geçirmek istiyorlardı. İktidara gelişinden beri İttihat ve Terakki önderleri arasında süregelen yarışma ve gerilimler bu dönemde sürmüştür. İttihat ve Terakki'nin önderleri çeşitli Avrupa ülkelerinde ayrı ayrı şehirlerde küçük gruplar halinde örgütlenerek çalışmışlardır. Önderler arasındaki bu görüş ayrılıklarına ve gerilimlere karşın, yine de hareketin bir bütünlüğü vardır. Bu bütünlük, Kurtuluş Savaşı sonrasında ülkede siyasal önderliğin İttihat ve Terakki'nin kontrolüne geçmesi etrafında kurulmaktadır.

Anadolu hareketi de, İttihatçı önderlerin uğraşlarını yakından takip etmekte ve onların amaçlarının ne olduğunu iyice bilmektedir.

¹ İttihat ve Terakki konusundaki araştırmaların en önemlilerinden bazıları şunlardır. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, İstanbul, 1971; Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara, 1970; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, 3. Cilt, İstanbul 1970-72; Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 4. Cilt, Ankara 1953-63; E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, İstanbul, 1972; Y. Asatovic Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Ankara, 1974; Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul, 1959.

² İttihat ve Terakki önderlerinin bu dönemde Avrupadaki örgütlenmeleri konusunda ayrıntılı bir çalışma bu makalenin yazarları tarafından yapılmaktadır. İlride yayınlanacaktır.

Bu nedenle, kendi karar ve davranışlarının İttihatçıların savaş sonrasındaki kontrolünü azaltacak şekilde olması için dikkat gösterecektir. Anadolu'da gelişen hareketin birçok eyleminin nedeni ancak bu dönemdeki İttihatçıların eylemlerinin neler olduğunun bilinmesi ile daha iyi açıklanabilir.

Ne var ki İttihat ve Terakki önderlerinin, bu dönemdeki çalışmalarını aydınlatacak belgeler oldukça sınırlıdır. Bu dönemin temel belgelerini, Avrupa'nın değişik şehirlerinde yaşayan İttihat ve Terakki önderlerinin kendi aralarında ve Anadolu'yla olan mektuplaşmaları teşkil etmektedir. Önderler arasındaki uzaklığın zorladığı haberleşme biçimi ya da mektuplaşma, içinde buldukları bu dar anın kaygılarının ve umutlarının yazılı hale gelmesini sağlamıştır. Eğer, bir şehirde toplanmış olsalardı bugün elimize geçen bilgilerin pek çoğu bizlere ulaşamayacaktı. Bu özel koşullar altında uzaklık tarihe belge sağlayan bir neden olmuştur.

Bu mektupların pek çoğu yayınlanmıştır³. Varlığı bilinmesine karşın bu mektupların belki de en önemlisi olan İttihatçı önderlerin en etkilisi⁴ Talat Paşa ile Anadolu hareketinin önderi Mustafa Kemal Paşa arasında karşılıklı olarak gönderilen mektuplar şimdiye kadar bulunup yayınlanamamıştır. Mustafa Kemal ile Talat Paşa'nın mektuplaşmalarından değişik kaynaklarda söz edilmektedir. Kimi kuruluş savaşına ilişkin kimi de Talat Paşa'yı anlatan pek çok yazıda⁵ bu

³ Bu mektuplardan önemli bir kısmı Şevket Süreyya Aydemir'in üç ciltlik *Enver Paşa* çalışmasında ve Kâzım Karabekir'in *İstiklâl Harbimiz* kitabında yayınlanmıştır. Ama bu konudaki en önemli kaynak Hüseyin Cahit Yalçın'ın Ekim 1944'ten Nisan 1945'e kadar *Tanın'de Tarihî Mektuplar* Başlığı altında yayınladığı derlemesidir. Bu kaynakta mektupların hemen hemen tümü yer almaktadır.

⁴ İttihat ve Terakki'nin önderleri arasında Talat Paşa'nın yerini Emin Erişirgil şöyle değerlendirmektedir: "Esasında oligarşik olan, yani bir başı olmayan İttihat ve Terakki'nin tek lideri değil, liderleri vardı ama bunlar arasında bir tanesi zekâsıyla; arkadaşlarını birbirine bağlamasını bilmesiyle, kendini cemiyet içindeki hiçbir zümreye mal etmemesiyle mümtaz vasıfta idi: Bu adam Talat Bey veya Talat Paşa idi". *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*", İstanbul, 1951, s. 191. İsmet İnönü de aynı kanıdadır: "İttihat ve Terakki'nin fikriyatını politikasını nihayetine kadar sadakatle ve sebatla takip eden zümreye örnek olmuştur. İttihat ve terakki içinde ondan daha değerli adam da çıkmamıştır". İsmet İnönü (haz. Sabahattin Selek) *Hatıralarım*, 1969, s. 227.

⁵ Bu mektuplardan söz eden çalışmalardan bazıları için bakınız. Hüseyin Cahit Yalçın *Talat Paşa*, s. 61; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, Cilt III, 1972, s. 591; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 787; Cemal Kutay, "Talat

mektuplara değinilmiştir. Bu yazıların tümü de bu konuda temelde iki ana kaynağa dayanmaktadır.

Bunlardan birincisi Cemal Paşa, Cavit Bey, ve Dr. Nâzım gibi Talat Paşayla ilişkisi olan İttihatçıların değişik kişilere yazdıkları mektuplardır. İkincisi ise İzmir suikastından sonra kurulan İstiklâl Mahkemesinde İttihatçıların verdikleri ifadelerin zabıtlarıdır. Her iki tür kaynaktan da bu mektuplar kendilerine yüklenildiğini ileri sürdükleri önemli bir rol dolayısıyla anılmaktadır. Bu mektuplara dayanarak İttihatçılar, ülke dışındaki faaliyetlerinin, Anadolu hareketiyle bir anlaşma içinde yapıldığını ve hatta onun bir uzantısı olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadırlar⁶. Dr. Nâzım, İstiklâl Mahkemesindeki savunmasında bu mektuplara değinerek, “Berlin’de Talat Paşa merhumun riyasetinde islâm ihtilalleri namı altında vatanımızın düşmanları aleyhinde çalışırken bu mesaimiz Ankara hükümeti tarafından tasvip edilmiş ve Ankara’dan gelen bir mektupta Anadolu işlerine karışmamak ve mühim kararlarda Ankara’nın reyini almak suretiyle bize müsaade edilmişti”⁷. demektedir. Ne var ki bu mektuplar şimdiye kadar yayınlanmadığı için, bu açıklamalar bir sav düzeyinde kalmış, doğrulukları tam olarak kanıtlanamamıştır.

Kâzım Karabekir, “İstiklal Harbimiz” adlı ünlü yapıtında bu mektuplara bir başka açıdan önem vermektedir. Kâzım Karabekir bu mektuplardan kitabına aldığı Cemal Paşa tarafından Mustafa Kemal’e 3 Haziran 1920 tarihinde yazılan mektup yoluyla haberdar olmuştur. Cemal Paşa’nın mektubunun girişinde “Talat Paşa ile sebk eden muhaberatınız neticesinde takarrür etmiş olduğu üzere Bolşevik Rusya Hükümeti ile Türkiye arasında bir ittifak esaslarını müzakere etmek [üzere] Moskova’ya geldim”⁸. demektedir.

Paşa’nın Berlin’deki Son Günleri”, *Tarih Konuşuyor*, Cilt 1 Sayı 2, Mart 1964, s. 133-136; Cemal Kutay: “Cemal Paşa’nın Bitirilememiş İşaat Mektubu”, *Tarih Konuşuyor*, Cilt 2. Sayı 11, Aralık 1964, s. 858-864.

⁶ Mektuplar için “Tarihi Mektuplar”, *Tanin* gazetesinin 15 Ekim 1944’ten sonraki sayılara, İzmir suikastı davasının zabıtlarının oldukça geniş bir özetlemesi için “İzmir Suikastının İç Yüzü”, *Dünya* gazetesinin 3 Eylül 1956 dan 6 Mart 1957 tarihine kadar olan sayılarına bkz.

⁷ “İzmir Suikastının İçyüzü”, *Dünya*, 24 Şubat 1957.

⁸ Kâzım Karabekir, *Age*, s. 974.

Aynı günlerde Moskova'da bulunan Ankara'nın temsilcilerinden Dr. Fuat Bey'in⁹ Rüştü Bey'e¹⁰ yazdığı uzun mektupta da bu konuya şöyle değinilmektedir:

"Daha sonra Cemal Paşa, Bahattin Şakir Bey'ler Almanya'dan geldiler, esas maksatları şarkta çalışmak olmakla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın kendileri ile muhaberesi olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa namına Rus hükümeti ile müzakere edeceklerini yalnız Mustafa Kemal Paşa son sözün kendisinde kalmasını istediğini söylediler."

Bu mektuplar Kâzım Karabekir'i, Mustafa Kemal'in kendilerinden habersiz, eski ittihatçı önderler kanalıyla, Bolşeviklerle¹¹ iş birliği yapmağa çalışıp çalışmadığı konusunda şüpheye düşürmüştür. Ve şöyle sormaktadır:

"İttihad ve Terakki erkânının da yine Mustafa Kemal Paşa'dan aldıkları talimatla Moskova da birşeyler yaptıkları anlaşılıyordu. Bu garabeti ne ben ne de nezdindeki vekil beyler anlayamadık. Çünkü bize bu hususta Mustafa Kemal Paşa malûmat vermemişti. Acaba bunlara ne talimat vermiş ne zaman vermiş! Acaba bu paşalar bolşevik hükümetine de bu felaketli fikirlerini ihsas etmiş olmasınlar! Fakat bu kendi fikirleri de olsa Türkiye namına telaffuz edebilirler. Mustafa Kemal Paşa'dan talimat aldık diyen adamlar böyle bir fikri kendiliklerinden nasıl söyleyebilirler. İşte bizi yeniden yeise düşüren pek mühim bir mesele. Mektuplar Mustafa Kemal Paşa'ya da yazıldığı için tabii bir şey söylemesi hale ve tarihe karşı kendilerine bir borçtur."

Belki bu yazıda mektupların yayınlanması biraz da bu borcu yerine getirecektir.

⁹ Dr. Fuat Sabit [Kafkasya] Dr. Ömer Lütfi ile Erzurum kongresi sırasında. Bolşeviklerle ilişki kurmaya kurtuluş savaşı önderlerinin gönderdiği ilk grubu teşkil etmektedir. Halil [Kut] Paşa'nın aynı gaye ile gönderilişi Sivas kongresi sırasında. Avrupa'daki ittihatçı önderler Moskova'ya ulaştığında Mustafa Kemal'in gönderdiği heyetler Bolşeviklerle görüşmelere başlamışlardır. Dr. Fuat Sabit Bey eski bir Türkçü ve "Teşkilâtı Mahsusa" üyesi iken bu görevi dolayısıyla sola kaymıştır. Bu konuda bkz. Mete Tuncay *Türkiye'de Sol Akımlar*, 1967, s. 68-69 ve George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, 1975, s. 78-79.

¹⁰ Rüştü Bey, Kâzım Karabekir'e yakın olan Tümen komutanlarından. Erzurum'daki 9 uncu Tümen komutanıdır. Trabzondaki "Halit Bey Olayında" olayı bastırmak için görevlendirilmiştir.

¹¹ Kâzım Karabekir, *Age*, s. 787.

Oysa yine Enver ve Cemal Paşa'ların daha sonraki günlerde yazdığı mektuplardan biliyoruz ki, İttihatçılar Bolşeviklerle ilişkilerinde serbest bırakılmamışlardır. Ankara Hükümeti, Moskova'ya gönderdiği kurye ile İttihat ve Terakki önderlerinin Anadolu adına ilişki kurmaya yetkili olmadığını bildirmiştir¹². Paşalar mektuplarında Anadolu'nun bu tutumundan yakınmaktadır.

Talat Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki mektuplaşmalar şimdiye kadar yayınlanmamış olduğundan, İttihatçıların mı yoksa Anadolu çevresinin mi, mektuplara ilişkin yorumlarında haklı olduğunu sınamak olanağı bulunamamıştır.

Bu yazıda Talat Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki mektuplar ilk defa yayınlanmış olacaktır. Bunun için önce mektupların nasıl hazırlanıp hangi kanallarla gönderildiği ve bizim elimize nasıl geçtiği başka bir deyişle öyküsü anlatılacaktır. Sonra mektupların metinleri verilecek, en son bölümde ise mektupların içeriği yorumlanarak, Kurtuluş Savaşına ilişkin hangi konularda bize yeni bilgiler verdiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

II. TALAT PAŞA İLE MUSTAFA KEMAL'İN MEKTUPLAŞMASININ ÖYKÜSÜ

Bu yazıda metinleri verilen 22 Aralık 1919 tarihli Talat Paşa'nın mektubu ile, 29 Şubat 1920 tarihli Mustafa Kemal'in mektubu dışında Talat Paşa ile Mustafa Kemal arasında gönderildiği bilinen bir tek mektup vardır. Bu mektup 25 Ekim 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılarak Cami Bey¹³ eliyle Talat Paşa'ya

¹² Cemal Paşa, Moskova'ya gittiğinde Ankara'nın temsilcisi gibi davranmıştır. Nitekim Sovyetler Birliği'nin Hariciye Komiserliğinin Cemal Paşa'ya verdiği ahl Tarih Kurumunda bulunan kimlikte Cemal Paşa "Anadolu - Türkiye İhtilalci Hükümetinin" temsilcisi olarak görülmektedir. Oysa 30 Ocak 1921 de Celalettin Arif Bey'e yazdığı mektupta Ankara hükümetinin Trabzon kanalıyla Moskova'ya ulaştırılan yazısında "Anadolu Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına hiç bir suretle harekete mezun olmadıklarının Enver Talat, ve Cemal Paşa'lara tebliği" bildirilmesinden yakınmaktadır. Halil Paşa'nın Ankara adına Moskova'daki faaliyetlerine kurye zabiti İbrahim Efendi'nin Moskova'ya varışı ile son verilmiştir. Bu konuda bakınız: Şevket Süreyya Aydemir, *Age.*, s. 590-591.

¹³ Cami [Baykurt] Bey Aydın mebusu iken Ankara Hükümetinin, İtalya mümessilliğine tayin edilmiştir. Mütareke sırasında kurulan Millî Kurtuluş hareketine taraftar Millî Ahrar Fırkasının kurucularındandır.

gönderilmiştir. Bu mektup daha önce yayınlanmıştır¹⁴. Bu üç mektup dışındaki mektupları ele geçirmek olanağını bulamadık. Ama Hüseyin Cahit Yalçın'ın yayınladığı İttihatçılara ait mektuplardan daha başka mektupların varlığı anlaşılmaktadır.

Talat Paşa'nın ölümünden¹⁵ sonra Dr. Nâzım Bey'in 5 Nisan 1921 tarihinde Cavit Bey'e yazdığı mektupta bu konuda şöyle bir bilgi bulmaktayız. Dr. Nâzım Bey¹⁶ "Merhum [Talat Paşa] Ali Bey'in [Enver Paşa] İslâm memleketlerinde halkı emperyalizm boyunduruğundan kurtarmak için Moskova'yı merkez yaptırdığı Bolşeviklerin mazharı muaveneti olarak çalışmasına aleyhtar değildi. Lâkin dahili politikada muhalif vaziyet alıp Ali Bey'in tasavvur ettiği şekilde çalışmak cihetini düşünmüyordu. Sulh teessüs ettikten sonra, Mustafa Kemal'in kendisine ve arkadaşlarına ihtiyaçtan vareste kalamayacağına ve er geç hükümetin kendi partisinin eline düşeceğine kani idi ki, Mustafa Kemal'e teşriki mesai için *iki* [altını biz çizdik] mektup göndermişti. Uzun muhabereden bitap çıkan milletin bütün kuvvetlerini tevhid ederek memleketin tealisine çalışmak taraftarıydı". demektedir.

Dr. Nâzım Bey, Talat Paşa Berlin'e yerleştikten sonra sürekli olarak onun yanında kalmıştır¹⁷. Belki de İttihatçılar içinde Talat Paşa'ya en yakın olan o dur. Verdiği sayının doğru olması gerekir. Eğer Talat Paşa Mustafa Kemal'e iki mektup yazdı ise bu yazıda verilen mektup, bunlardan ilkidir. Gerek mektupta anlatılanlar, gerek mektupta daha önceki bir mektuba değinilmemesi bu kanıyı güçlendirmektedir. Mustafa Kemal'in bu yazıda verilen mektubu Talat Paşa'nın ilk mektubuna olan yanıtıdır. Mustafa Kemal'in daha sonraki tarihte Talat Paşa'ya gönderdiği (daha önce yayınlanmış)

¹⁴ Bu mektup Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 9-10 Şubat 1945 tarihli *Tanin* gazetesinde "Tarihî Mektuplar"ın arasında yayınlanmıştır. Daha sonraki bir yayını için bakınız; Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul, 1970, s. 148.

¹⁵ Talat Paşa 15 Mart 1921 Berlin'de, bir Ermeni ihtilâlcisi "Soghomon Tehlirian" tarafından Hardenburgstrasse 4 no'daki evine dönerken ögleye doğru vuruldu.

¹⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar" *Tanin*, 13 Kasım 1944.

¹⁷ İttihatçı önderlerin Berlin'deki yaşantısı için bakınız: Emîr Şekip Aslan [Çev. Aziz Akpınarlı] *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, Samsun 1952; Bu sırada Berlin'de öğretim yapmakta olan Sayın Esat Sıbay'ın yazarlara anlattığı ilginç bazı gözlenimleri, daha ileride yazılacak kitap çerçevesinde ele alınacaktır.

mektubunun Talat Paşa'nın ikinci mektubuna bir yanıt mı olduğu yoksa Mustafa Kemal'in artık bilinen iki mektubu arasında gönderdiği üçüncü bir mektup mu olduğu konusunda elimize geçmiş bir belge yoktur.

Talat Paşa'nın ve Mustafa Kemal'in bu yazıda yayınlanan mektupları Birinci Dünya Savaşı yenilgisi sonrasında, ne yapılacağı pek bilinmediği, kararsızlığın yaygın olduğu, ilk karışıklık aylarının anlatıldığı dönemde yazılmıştır. Hem dışarıdaki İttihat ve Terakki önderleri hem de Anadolu'da Mustafa Kemal belirli düzeyde bir örgütlenmeyi başarmışlardır. Ama her iki örgütlenme de yeterli değildir. Birçok sorunu vardır. birbirinden çekinmekle birlikte birbirlerinden yararlanmak ta istemektedirler. Yazılan mektupların içeriği ancak her iki grubun içinde bulunduğu durum bilinirse daha doğru olarak yorumlanabilir.

2/3 Kasım 1918 gecesi İstanbul'u terkeden İttihat ve Terakki önderleri¹⁸ Berlin'e Spartaküs hareketinin en civcivli günlerinde ulaşmışlardır. İlk ayları hareketin yatışmasını beklemek ve kendilerini çevreye kabul ettirmeğe uğraşmakla geçmiştir. Daha sonra değişik İttihat ve Terakki önderleri kendilerine yakın gördükleri, İtalyan, İngiliz, Fransız, Alman ve Bolşevik çevreleri ile temaslar aramışlardır. Değişik Avrupa kentlerine dağılmış olan İttihatçılar bu kentlerde basın büroları ve benzeri çevreler kurarak örgütlenmişlerdir. Bu çevreler merkez Berlin ve Talat Paşa olmak üzere Lahaye, Lozan, Münih, Roma da oluşmuştur. Eski İttihatçılar yalnız ülke dışında değil, ülke içinde de örgütlenmektedir¹⁹. Talat Paşa ülkeyi terk ederken kendisine yakın olan Kara Vasıf Bey ve Kara Kemal'e örgütlenmelerini salık vermişlerdir, onlar da "Karakol" teşkilatını kurarak etkinliklerini arttırmak yolundadırlar. Öte yandan Enver Paşa da ülkeyi terk ederken, kendine yakın olan eski "Teş-

¹⁸ İttihatçı önderlerden bir torpido ile birlikte 2/3 Kasım gecesi ülkeyi terk edenler Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Rusuhi, Dr. Nâzım, Bahaeddin Şakir, Polis Müdürü Azmi ve Bedri Beylerdir. Cavit Bey 5 Mart 1919 da Damat Ferit Paşa hükümeti kurulup İttihatçıların tevkifleri başlayınca 175 gün İstanbul'da saklanmış sonra Avrupa'ya kaçmıştır.

¹⁹ Ülkeden ayrılan İttihatçıların ülke içinde nasıl bir örgütlenmeğe gittikleri konusunda bakınız: Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, İstanbul 1976. Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1969, Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, [iki cilt], İstanbul 1975.

kilatı Mahsusa'dan Hüsamettin Bey'e Teşkilatı Mahsusa'nın isminin "Umum Âlemi İslam İhtilal Teşkilatı"na değiştirilerek devam edeceğini, merkezinin Berlin olacağını, ülke içindeki örgütlenmesini yönetmesini söylemiştir. Ülkeyi terk ederken bile kendilerine bağlı farklı örgütler oluşturmak isteyen İttihatçı önderler arasında Avrupa'da iken seçilecek eylem stratejisi konusunda bir uyuşma söz konusu değildir²⁰.

1919 yılı Aralık ayında Berlin'de Talat Paşa'nın başkanlığında bir kongre²¹ toplayarak²² bir eylem stratejisinde uzlaşmışlardır. Bu stratejinin bir parçası ve eyleme geçmede ilk adım olarak Talat Paşa 22 Aralık 1919'da bu yazıda yayınlanan mektubu yazmıştır.

Avrupa'da İttihatçıların örgütlenmesi bu aşamaya ulaştığında Anadolu hareketi de Erzurum ve Sivas kongrelerini toplamış, İstanbul hükümetiyle açık bir çatışmaya girerek onu istifaya ve yeni bir seçim yapmaya zorlamış bulunuyordu. Anadolu ve Rumeli müdaafai millie teşkilatları bütün Anadolu'da ordu ile sıkı ilişkiler içinde kurulmuştu. Heyeti temsiliye Ankara'ya taşınmış olmakla beraber Ankara daha kurtuluş savaşının merkezi haline gelmemişti. İstanbul'da Meclisi Mebusan çalışıyordu. Anadolu'nun İstanbul Meclisindeki gelişmeleri kontrolunda, bazı aksamalar ortaya çıkıyordu²³. Ana-

²⁰ Enver Paşa 1 Aralık 1919 da Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta "ve bir de şimdilik bence Talat'la ayrı çalışıyormuş vaziyetini göstermemek iyi olacaktır ki harice karşı kuvvetli görünmüş olalım" demektedir. "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 17 Ekim 1944, Enver Paşa Talat Paşa'nın ölümünden sonra hazırladığı 20 Mart 1921 tarihli raporda "... Son zamanlarda müşanürileyh ile aramızda islamin ve memleketin halası uğrunda mücadelelerimizde ufak bir nokta-i nazar farkı mevcut idi... Mağfur müşanürileyh bütün hareket ve icraatı şahsında cemetmek suretiyle hedefe vasil olmak fikrindeydi. Böyle nâgehani bir suretle gaybubeti bu fikir etrafında toplanmış olan bütün mesai irtibatını da beraberinde götürerek şimdiye kadar istihsal edilebilmiş birşey varsa anı da yanda bırakmak neticesini vermiş olsa gerektir. Bu da gösteriyor ki mücadelemizde eşhasan ziyade teşkilâta ehemmiyet vermek lazımdır." "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 25 Ekim 1944.

²¹ İttihatçıların "kongre" diye adlandırdıkları bu toplantıları örgütlü büyük toplantılar olarak düşünmemek gerekir, bunları disiplinli bir arkadaşlar toplantısı olarak düşünmek daha doğru olur.

²² Gregor Alexinsky: "Bolshevism and the Turks", *Quarterly Review*, Vol. 239, Haziran 1923, s. 183-197.

²³ Mustafa Kemal bu dönemde karşılaştığı zorlukları Büyük Nutuk'ta açıkça anlatmıştır. Kemal Atatürk, *Nutuk*, cilt I, 1919-1920, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1960, s. 356-398.

dolu hareketinin içte örgütlenmesi gelişmiş olmasına karşın, dışarıda bir örgütlenmesi yoktu. Daha, Mustafa Kemal'in çevresi ile eski İttihatçı çevreler arasında çatışma çok açık olarak çıkmadı ise de, bu çatışmanın belirtileri vardı. Sivas kongresinde Mustafa Kemal Kara Vasıf Bey'i "Karakol" teşkilatını yaydığı için suçlamış ve açıkça buna karşı olduğunu bildirmişti²⁴. Bu gerginliğin belirtileri İstanbul Meclisinin toplanmasında da ortaya çıkmıştı.

İşte Talat Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki mektuplaşma her iki grubun birbirine ihtiyacı olduğu, önemli belirsizliklerle karşı karşıya oldukları bu dönemde yapılmıştır.

Talat Paşa'nın yazdığı mektup Asım [Süreyya İloğlu] tarafından Mustafa Kemal'e götürülmüştür. Asım Bey Berlin'de yaşamamaktadır. Lahaye'de²⁵ oturmakta olmasına rağmen Talat Paşa'ya yakındır. Mektupta da sözü geçen Lahaye bürosunun kurulmasında ve çalışmasında etkin rolü olmuştur. Ayrıca Asım Bey İttihat ve Terakkinin ideologlarından²⁶ [kör] Ali İhsan Bey'in kardeşidir. Kurtuluş savaşı sırasında ülkede bulunan Ali İhsan Bey Berlin'le haberleşmektedir. Hatta yeni bir program hazırlayarak Berlin'e göndermiştir. İttihat Terakki içinde Talat Paşa grubunun en etkin eylemcisi olan Kara Kemal Bey'in yakın arkadaşındır. Bu yolla da Talat Paşa'ya yakınlığı vardır.

Asım Bey'in götürdüğü mektup Talat Paşa'nın el yazısıyla yazılmamıştır. Talat Paşa tarafından Asım Bey'e not ettirilmiştir. Bizim

²⁴ Sivas kongresinde Karakol teşkilatının nizamnamesinin dağıtılması üzerine Kara Vasıf Bey ile Mustafa Kemal arasında geçen konuşma Hüsamettin Ertürk'ün anlattığına göre şöyledir:

"Vasıf Bey'e bu gizli teşekküllerin baş kumandanı kimdir? diye sormuş o cevap vermeden,

— Sizin gizli baş kumandanınızın adını da söyleyin, bu Enver Paşa'dır.

Kara Vasıf - Hayır Paşam, yanıyorsunuz bizim baş kumandanımız sizsiniz. Talat Paşa Berlin'den bize gönderdiği talimatta, "bundan sonra Baş kumandanınız Mustafa Kemal Paşa'dır. Onun açtığı bayrak altında birleşiniz diye yazmıştır".

Mustafa Kemal Vasıf Bey'e Karakol teşkilatının ilga edildiğini, istiyenin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde" çalışacağını söylemiştir." Hüsamettin Ertürk, *Age*, s. 349.

²⁵ Asım Bey, Lahaye Karasu Efendi'nin ticarî işlerini izlemek için gitmişti.

²⁶ Ali İhsan Bey'in İttihat ve Terakki'nin bu dönemdeki programının oluşmasındaki aktif rolü üzerine Bkz. "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili Meslekî Program. "Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları", İstanbul, 1977.

elimizde bulunan belge de Asım Bey'in not defteridir. Mektuba bugüne kadar arşivlerde rastlanılmamasının belki de en önemli nedeni budur. Not defteri Asım Bey tarafından bizim incelememize sunulmuştur. Mektubun Talat Paşa tarafından el yazısıyla yazılmamış olmasının bir emniyet tedbiri olduğu söylenebilir. Zaten daha ilerideki bölümde verilen mektubun metni incelendiğinde görüleceği gibi mektupta Mustafa Kemal'in ismi yoktur, kime hitap edildiği açık değildir. Mektup içinde yer yer Mustafa Kemal ismi bir üçüncü şahıs gibi geçmektedir. Bu uzun bir yoldan gönderilen mektubun ele geçmesi halinde anlaşılmasını zorlaştırmak için düşünülmüş bir yol olsa gerekir.

Mektup Talat Paşa tarafından not ettirildiğinden başka eklenilere de açıktır. Cavit Bey ile Talat Paşa arasında, Asım Bey'in Anadolu'ya giderken Cavit Bey'e de uğraması ve ondan alacağı notları da Anadolu'ya götürmesi kararlaştırılmıştır. Bu hususu Talat Paşa'nın Cavit Bey'e yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Bu mektupta Talat Paşa "İsviçre'de iken Mustafa Kemal'in yanına Asım Bey isminde birini göndereceğimi söylemişim. İşte bu mektubu size Asım Bey verecek. Sen de gerek onlara, gerek İstanbul'a birşey yazmak istersen yaz, not ettir, nasıl istersen öyle yap, Asım gayet zeki, emin, tam senin sevebileceğin bir gençtir. Ben kendilerine mektup yazmadım, mülahazatımı not ettirdim ve görüşmek üzere birini göndermesini rica ettim..."²⁷ demektedir.

Oysa Asım Bey, Cavit Bey'e [Lozan] uğramadan doğrudan İtalya'ya geçmiştir. Bu duruma Cavit Bey kızmıştır ve 27 Aralık 1919 tarihli anılarında şöyle yazmaktadır:

"Talat, Asım namında birini İstanbul'a Mustafa Kemal'in yanına gönderiyormuş, mektubunda pek dirayetli bir genç olduğundan bahsediyordu. Kendisine mutlaka beni görmesini tenbih ettiği halde bir gün kaybolacak diye gelmemiş. Orada kaç gün bekleyeceğini tahkik etmeksizin İtalya'ya gitmiş, işte dirayetinin bir delili"²⁸.

Asım Bey Berlin'den Ankara'ya giderken gidiş güzergahını gösteren Almanca notlar tutmuştur. Bu notların tercümesi aşağıda verilmiştir. Güzergah hakkındaki bilgi çeşitli yönlerden ilgi çekicidir. Bir yandan Avrupa ile Anadolu'nun ilişki kurma kanalını

²⁷ Hüseyin Cahit Yalçın: "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 1 Kasım 1944.

²⁸ Cavit Bey "Felaket Günleri; Mütareke Devrinin Feci Tarihi", *Tanin*, 30 Aralık 1945.

göstermektedir. Bağlantı İtalya'nın kontrolunda olan Antalya ve Adalar yoluyla kurulmaktadır. Seyahat iki hafta Roma'da bir haftadan fazla Rodos'ta kalma süreleri de dahil olmak üzere 54 gün kadar sürmüştür. Daha iyi organize edilmiş bir seyahatin bu koşullar altında bir ay içinde yapılabileceği söylenebilir. Güzergah hakkında bu bilgi Asım Bey'in Cavit Bey'le neden ilişki kurmadığı hakkında da bir yorum yapmağa olanak vermektedir. Kanımızca Asım Bey'in Cavit Bey'e gitmeyip Talat Paşa'nın mektubunu kendi bir notu ile Cavit Bey'e yollaması Asım Bey'in kendisinin kararı değildir. Talat Paşa ile önceden kararlaştırılmış bir davranıştır. Bu kanımız bir yandan Talat Paşa'nın mektubunda açıkça belirtildiği gibi Mustafa Kemal'in yalnız kendisiyle ilişki kurmasını istemesine öte yandan 54 gün süren bir seyahatte bir günlük yol kaybının çok ikna edici bir gerekçe olmamasına dayanmamaktadır. Güzergah incelendiğinde görülmektedir ki Asım Bey İsviçre'ye gitmiştir. ve burada Basel'den, Bern'e bir paket teslim etmek için gitmiş sonra yine Basel'e dönmüştür. Basel'de tekrar bir gün kalmıştır. Muhtemelen Basel'de ikinci defa kaldığı 25 Aralık 1919 günü Cavit Bey'e kendisine uğrayamayacağını bildiren not ile birlikte Talat Paşa'nın da mektubunu göndermiştir. Asım Bey Ankara'ya vardığında Mustafa Kemal tarafından kabul edilmiştir. Asım Bey'in sözleriyle "hüsnü muamele" görmüştür. Bu konuşma sırasında Mustafa Kemal en çok İttihatçıların faaliyetleri ve "para durumunun" ne olduğu üzerinde sorular sormuştur.

Mustafa Kemal'in Talat Paşa'nın mektubuna cevabı 29 Şubat 1920 tarihini taşımaktadır. Bu tarihte İstanbul Meclisi Mebusanı henüz dağıtılmamıştır. Heyeti Temsiliye Ankara'da bulunmasına rağmen, Ankara çok etkin bir siyasal merkez haline gelmemiştir. Mektubun 27 Mart 1920 den önce Talat Paşa'nın eline ulaştığını Cavit Bey'in anılarından öğreniyoruz. 27 Mart 1920 günü Talat Paşa Basel'den Cavit Bey'e telefon ederek, Mustafa Kemal'den aldığı cevabı bildirmiştir Cavit Bey bu konuşmayı anılarında.

"Asım'dan aldığı mektupta Mustafa Kemal'in kendisine yapılan tebligattan memnun olduğu bir kararı kati ittihazından evvel reyinin istimzaç edilmesini istediği ve elli bin liraya şiddetle ihtiyaçları olduğunu bildirmişmiş..."²⁹ diye anlatmaktadır.

²⁹ Cavit Bey, *Felaket Günleri*, Tanin, 17 Ocak 1946.

Cavit Bey'in hatıratının bu kesiminden anlaşılacağı üzere Asım Bey Berlin'e dönmemiştir. Cevabı mektupla göndermiştir. Asım Bey bu yazının yazarlarına mektubu İstanbul'dan, Karaköy'deki ticari merkezlerinde temas kurduğu Hollandalılar eliyle gönderdiğini söylemiştir. Bu nedenle mektup Talat Paşa'ya bir aydan kısa süre içinde ulaşmıştır.

Talat Paşa'nın yazdığı ikinci mektup ne olmuştur? Bunun için elimizde Cavit Bey'in hatıratına 7 Aralık 1920 günü yazdığı kısa not dışında başka bir ipucu yoktur³⁰. Bu notta Cavit Bey "Kendisine³¹ Sai'nin [Talat Paşa] pek çok şeyler emniyet ettiği Lâhey ataşemiliteri Nuri³² gittiği zaman daha Antalya'da iken [Mustafa Kemal'in] kuryeyi açtırıp okutması, Nuri ile olan mülakattan sonra da "Biz çalışıyoruz, çabalıyoruz, Berlin'deki bizim yaptıklarımızı kendilerine mal ediyorlar" demesi [Mustafa Kemal'in] ne hissiyat ile çalışmakta olduğunu pek güzel göstermiyor mu"³³ demektedir. Nuri Bey de muhtemelen Asım Bey'in yolunu izleyerek Talat Paşa'nın ikinci mektubunu Mustafa Kemal'e götürmüştür. Bu mektubun ve varsa cevabının Nuri Bey'in evrakı arasında bulunması umulabilir.

Daha önceki kısımlarda belirtildiği üzere izlenecek strateji bakımından İttihatçı önderler arasında önemli görüş ayrılıkları vardır. Dr. Nâzım'ın mektubundan yapılan alıntıda görüldüğü gibi, Talat Paşa ile Enver Paşa farklı stratejileri savunmaktadır. Talat Paşa, önce Anadolu'yu desteklemek, ve Anadolu'da başarı kazanıldıktan sonra içeriye girerek, bir siyasal parti kurarak iktidarı kontrol etmek yolunu önermektedir. Enver Paşa ise şimdiden Anadolu hareketi kontrol edilmezse daha sonra kontrol edilemeyeceğine inanmaktadır. Talat Paşa için ülke dışındaki İttihatçılar arasında kendi stratejisini savunabilmek açısından Anadolu ile iyi ilişkiler içinde olduğunu etrafa göstermek çok önem taşımaktadır.

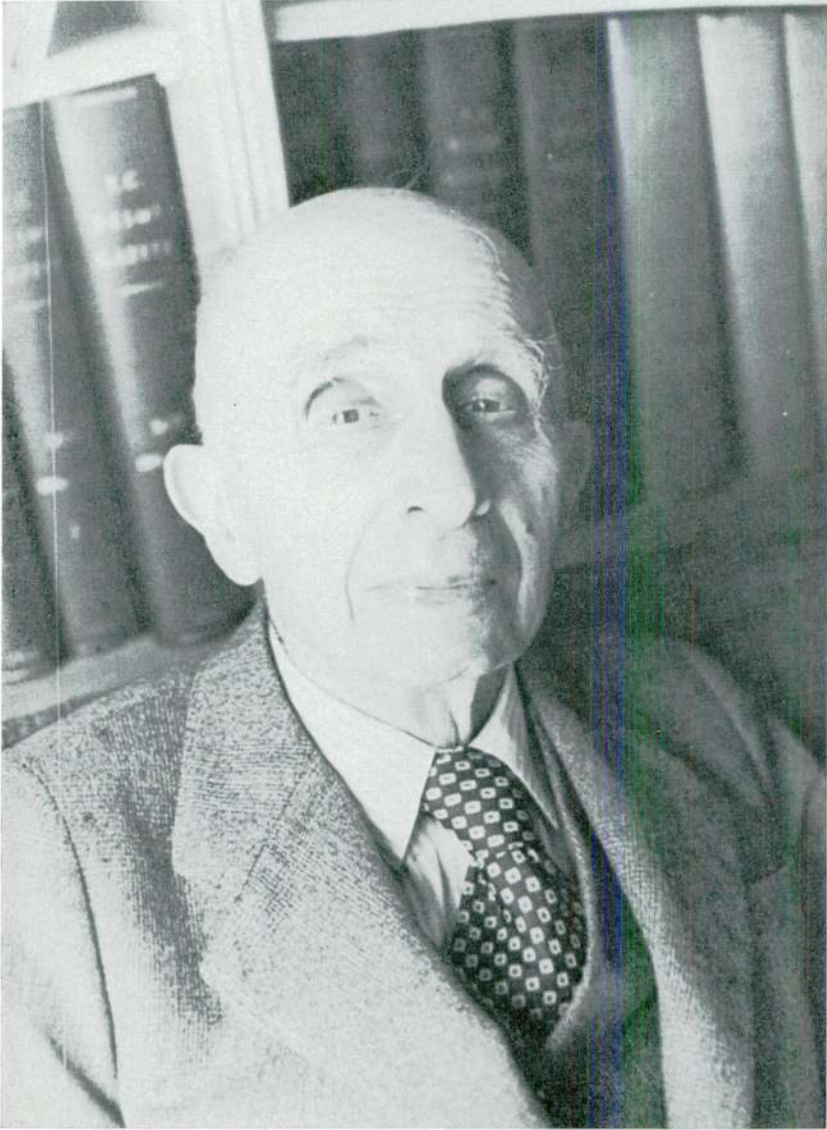
³⁰ Cavit Bey *Felâket Günleri*, Tanin, 23 Nisan 1946.

³¹ Talât Paşa Türkiye dışına çıkarken Ali Sai ismiyle bir pasaport çıkarmıştır. İttihat ve Terakki önderlerinin kendi aralarındaki mektuplaşmalarda gizliliği korumak için Talât Paşa'dan Sai Bey diye söz etmektedirler.

³² Lahey ataşemiliteri Nuri [Nuri Conker] Bey Berlin'den 25 Nisan 1920 na yakın bir tarihte geçmiştir. Talât Paşa'nın 25 Nisan 1920 tarihinde Cavit Bey'e yazdığı mektuptan Nuri Bey'e Anadolu'ya geçmek istediğini de söylediği anlaşılabilir. H. C. Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 3 Aralık 1944.

³³ Cavit Bey *Felâket Günleri*, Tanin, 23 Nisan 1946.

İ. Tekeli - S. İkin

ASIM SÜREYYA İLOĞLU

Mustafa Kemal'in cevabı ulaştıktan sonra Talat Paşa ilişkilerinin iyi olduğunu bütün arkadaşlarına bildirmiştir. Örneğin bu dönemde Malta'da bulunan Mithat Şükrü [Bleda]³⁴ bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Talat bana Berlin'den gönderdiği mektuplardan birinde şöyle bir haber veriyordu. "Ben burada Sarı Paşa [Mustafa Kemal] ile muhabere ediyorum. Berlin'de olup bitenleri kulağa çalınan şeyleri kendisine bildiriyorum. Sarı Paşa'nın, bana verdiği cevaplardan anlıyorum ki verdiğim bu malumattan kendisi de pek memnun kalmaktadır". diyerek bu konuda bize bilgi vermektedir".

Asım Bey, Mustafa Kemal'e, Talat Paşa'nın mektubu ile birlikte Aziz Bey'in³⁵ mektubunu da götürmüştür. Böyle bir mektubun götürüldüğünü Talat Paşa'nın mektubundan öğreniyoruz. Asım Bey'in defterindeki Mustafa Kemal'in Talat Paşa'ya gönderdiği notun en sonundaki paragrafta hitap edilen Talat Paşa değil Mısırlı Aziz Bey'dir. Mısırlı Aziz Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği not ise elimizde değildir.

Asım [Süreyya İlloğlu] Bey'in Anadolu'ya seyahatı sırasında tuttuğu Almanca notların tercümesi³⁶.

- 23/12/[19]19 Berlin'den Büyük acele ve telaş içinde hareket. Basel'e zor bir seyahat. Gümrük hikâyeleri müthiş yorucu.
- 24/12/[19]19 Bern'e yolculuk Bay W. yi³⁷ ziyaret ve paketin teslim edilmesi.

³⁴ Mithat Şükrü [Bleda] İttihat ve Terakkinin savaş dönemindeki kâtibi umumilerindedir. Salâhattin Güngör, "Talat Paşa'ya ait Hatıralar, Mithat Şükrü Bleda Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1943.

³⁵ Mısırlı Aziz Bey, Arap milliyetçilik hareketi içinde önemli yer tutan, Osmanlı Ordusunda yetişmiş bir albaydır. Değişik gizli örgütler içinde çalışan Mısırlı Aziz Bey, çoğunlukla subayların katıldığı Al-Ahd örgütünün kurucusudur. Trablusgarb savaşına katılmıştır. Gizli çalışmaları; Teşkilâtı Mahsusaca, idama mahkûm olmuştur. İttihatçı önderlerinin çoğu, bu arada Enver Paşa'nın sınıf arkadaşı olması idamdan kurtulmasını sağlamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Cemal Kutay, *Müslüman Kardeşler Hareketi*, İstanbul 1977.

³⁶ Almanca tutulan notların tercümesi Sevin Osmay tarafından yapılmıştır. Köşeli parantez içindeki kelimeler ve sayılar tarafımızdan eklenmiştir.

³⁷ Bay W. nin Talat Paşa ile Cavit Bey'in mektuplarında adı sık sık geçen Weil olması muhtemeldir. Weil, Rejinin müdürü olup bu dönemdeki en etkin kişilerindedir. Bkzn. Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki* İstanbul [1976]?. s. 159.

- 25/[12]/[1919] Basel'de Berlin'e mektuplar vs...
- 26/12/[1919] Basel'den hareket Milano'ya kadar rahat bir yolculuk
Milano'da güç durum.
- 27/12/[1919] Roma'ya varış. "Hotel Exelsior".
Birinci sınıf bir ikametgâh.
- 27/12/[1919] Konsolosluk'a ziyaret.
- 28/12/[1919] Şehir gezisi.
- 29/12/[1919] Şehri görme.
- 1/1/1920 [okunamadı] Diş ağrısı.
- 5/1/1920 Ameliyat [operasyon].
- 7/1/[1920] Roma'dan ayrılış.
- 8-13/1/[1920] Brindisi'de...
- 13/1/[1920] Brindisi'den ayrılış.
- 14/1/[1920] Korfu'da Aya Saranda.
- 15/1/[19]20 Patras.
- 16/1/[19]20 Pire Limanına çok geç saatlerde varış..
Gece Atina'ya yolculuk...
- 17/1/[1920] Sabah 11.00 Pire'den ayrılış ve oldukça kötü bir yolculuk.
- 18/1/[1920] Öğlen Rodos'ta.
Kötü bir ruhsal durumda. Bütün gün hiç bir şey yapmadım.
- 19/1/[1920] Fes satın aldım. Bütün gün birşey yapmadım.
- 20/1/[1920] Bütün gün hiç birşey yapmadım.
Akşam D.r... ile hasbıhal ettik.
- 21/1/[1920] Bütün gün çalıştım.
Notların kopyasını çektim³⁸.
İki kitap aldım.
- 22/1/[1920] Bütün gün çalıştım.
- 23/1/[1920] Bütün gün çalıştım.
- 23-27/1/[1920] Sadece çalıştım.
- 28/1/[19]20 Sabah hareket. 3 saatlik bir yolculuktan sonra Marmaris'e varış. Berbat bir şehir.
Şehirde dolaştım.

³⁸ Muhtemelen elimizdeki defterdeki Talat Paşa'nın notları, bugün kopya edilmiştir.

- 29/1/[19]20 Şehirde gezdim.
Sabah çok geç kalktım.
- 30/1/[19]20 Sabah erken hareket, 11 de Makri'ye varış.
- 31/1/[19]20 Makri'den³⁹ erkenden ayrılış.
Öğlen Wati limanı.
- 1/2/[19]20 Erken Wati'den⁴⁰ hareket.
Saat 4 te Adalia'ya varış.
- 2/2/[19]20 Adalia'ya⁴¹ varış.
- 5/2/[19]20 Adalia'dan ayrılış.
- 9/2/[19]20 Afyon Karahisar'a varış.
- 12/2/[19]20 Afyon'dan hareket.
- 15/2/[19]20 Angora'ya⁴² varış.
- 19/2/[19]20 Angora [ayrılış].
- 22/2/[19]20 varış.

III. TALAT PAŞA'NIN MEKTUBU

22 Kânunuevvel 1919

Memleketin âtisini ben şu yolda görüyorum.

Avrupa, mevâd-ı iptidaiyyesi gayet zengin olan Rusya'dan uzun müddet istifade mümkün olamayacağını yakinen bildiği için bu zararını imkân nisbetinde Türkiye'den telâfi etmeğe çalışacaktır. Düvel-i İtilâfiye'nin Türkiye üzerinde besledikleri bütün amâl ve makasid-ı siyasiyeden sarf-ı nazar yalnız şu maksad-ı iktisadileri bile arzu ettiğimiz şekilde hür ve müstakil bir Türkiye'nin vücuduna mâni olacaktır. Binaenaleyh bizlerle aktedecekleri muahede-i sulhiyede kendileri için birçok esbab-ı müdahale bulunacak ve şerait-i sulhiye iktisaden memleketimizden a'zâmî istifade etmelerine müsaid birçok mevâdî haiz bulunacaktır. Elimizde kalacak yerlerin menabii kesir olmakla beraber bu şerait dahilinde memleketin esbab-ı terakkisini te'min etmek mümkün olmayacaktır. Sulhun tahdid edeceği Türkiye Avrupa'nın bu gayesine sed çekebilecek derecede kuvvet olmayacaktır. Binaenaleyh bu kuvveti hariçte aramak ve muavin kuvvetler vücuda getirmek icap eder. Bunu ben iki büyük

³⁹ Makri - Fethiye.

⁴⁰ Wati - Kaş.

⁴¹ Adalia - Antalya.

⁴² Angora - Ankara.

muhitte aramak ve kuvvetli bir teşkilât yapmakta görüyorum. Bu kuvvetin biri vâsi Türk âlemi, ikincisi de İslâm âlemidir. Türk âleminde şimdiye kadar hiç işlenmemiş olan Türkistan bizim için gayet esaslı bir saha-i mesaidir. Bu sahada dahildekilerin doğrudan doğruya çalışması hem müşkül, hem de tehlikelidir.

Teşkilât-ı esasiye vücuda getirdikten sonra maddî ve manevî surette muavenet kabil olabilir. Bu teşkilât'ı esasiyeyi yapmak için rüfekadan bazılarının o havaliye giderek çalışması iktiza ediyor. Bugün üzerimize düşen vazife, mazideki umumî ve hususî hatiyatı unutarak geniş bir fikirle herkesin kabiliyetinden a'zamî istifade ve bu suretle gaye-i umûmiyi te'mine çalışmak olmalıdır. Ben Enver Paşa'yı gerek İslâm âlemindeki nüfuz ve ehemmiyeti ve gerek azim ve metaneti ve gerek şerait-i hazıra dahilinde uzun müddet memlekete avdetinin gayr-i mümkün bulunması dolayısıyla o havalide çalışabilecek mühim bir uzuv telakki ediyorum. Binaenaleyh bazı rüfeka ile kendisinin Türkistan, Azerbaycan ve şimalî Kafkasya'da derece derece çalışmaları takarrür etmiş ve o semte müteveccihen hareket etmişlerdir. Ancak hâvali-i mezkûrede çalışabilmek için Bolşevik'ler ile anlaşmak zarûridir. Bolşevikler Rauf Bey'ce de ma'lûm olduğu veçhile (Brest Litovsk) muahedesi esnasında vâsi bir Sovyet İmparatorluğu gayesini takip ediyorlardı. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde -ki bunda Finlandiya, Litvanya, Estonya, Ukrayna, Polonya, Kafkas ve Türkistan da dahil idi- Sovyet teşkilâtı yapıp bu teşkilâtı Petersburg veya Moskova'ya rabt etmek ve bu suretle eski Rus imparatorluğunu, başka bir kisve altında, ihya etmek arzusunda buluyorlardı. Bugün Bolşevik'ler bu fikirlerinden bazı fedakârlıklar yapmışlardır. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde teşekkül eden muhtariyet ve istiklâliyetleri tanıyacıklarından bahs ediyorlar. Buradaki Bolşevik rüesası ile hal-i temastayım. Şimdiye kadar mahbus bulunan (Radek) ile defeat ile görüştüm. Ve bâlâda zikrettiğim esaslar dairesinde çalışmak üzere (Lenin) nin tasdikine ta'likan anlaştım. (Radek) in tahliyesi ve tayyare ile Moskova'ya gidebilmesi için Almanlar nezdinde pek çok çalışarak muvaffak oldum. Ve başka bir nam altında esbab-ı seyahatini temin ettim. Bundan dolayı (Radek) ve burada bulunan Bolşevik'ler bize medyunu şükrandırlar. (Radek) Bolşevik'ler hükûmetinin şark mesaili mütehassısı olduğundan mukareratımızın merkezce kabul edileceğini suret-i katiyyede temin ediyor.

İkinci saha-i mesainin âlem-i islâm olduğunu söylemiş idim. Türkistan teşkilâtı Efganistan vasıtasıyla Hindistan'da çalışarak Hindistan âleminde bir tesir yapabilir ve Devlet-i Aliyye ve Hilâfet-i İslâmiyye lehinde kuvvetli bir cereyan uyandırabilir. Araplar mütârekeden sonra tamamıyla inkisar-ı hayale uğramışlardır. Fransızlar ile İngilizler arasında (1916)⁴³ tarihinde akt edilen mukavelename Arabistan'ı tamamıyla parçalayıp kuşa benzetiyor. Ve müstakil Arabistan'a kıt'a olarak çölden başka hemen hiç bir şey bırakmıyor. Emir Faysal'ın maiyyetinde bulunanlardan biri İsviçre'de bize mensup bir zat ile olan mülakatında Arap gençlerinin maziyi unutarak Türkler ile eski Almanya veya Avusturya, Macaristan gibi birleşmek ve beraber çalışarak itilâfçıların istilâsına mâni olmak fikrinde olduklarını söylemiş ve Mustafa Kemal Paşa ile tesis-i münasebet arzusunda bulduklarını ilâve etmiştir. Sulh şeraitinin müzakeresi sırasında Arapların Türkler ile birleşmek arzusunu ızhar etmeleri ve bu babta haklı tezahüratta bulunmaları nüfûz-u hilâfetin o havalide devam ve bekasını göstereceğinden fevkalâde faydalı olabilir. Dahilden vesait-i muhtelifle ile bu maksadın istihsaline sarf-ı mesai olunabilir. Bu tarz ve şekli mesâi Rauf Bey'in gayesine ve arzusuna pek muvafık olduğundan bu hususta sarf-ı mesai edebiliyor.

Biz de haricî bir teşkilât ile kendisine muavenet edebiliyoruz. Mısırlı Aziz Bey iki gün evvel Berlin'de beni buldu. Bu esas daire-sinde kendisiyle uzun uzadıya görüştük. İnkisar-ı hayale uğramış, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı mektubu gönderiyorum. Bu zat dahilden ziyade hariçte ve bu maksad uğrunda istihdam edilebilir. Ve bu yolda çalışması için kendisine imzasız not şeklinde bir cevap verilebilir.

Ben memleket için çalışmayı şimdilik şu üç şekilde hulasa edebiliyorum. Biri dahilde, diğerleri de Türklük ve İslâmlık âleminde.

Dahildeki teşkilât-ı milliye iktidarı tamamıyla ele almalı ve muntazam bir hükûmet şeklinde memleketi idare ederek sulhu akd etmelidir. Teşkilât-ı milliyenin halen hiç bir fırkayı temsil etmemesi pek muvafıktır. Ancak mevki-i iktidara geldikten sonra her ne nam ile olursa olsun Meclis-i Mebusan'da kuvvetli bir fırka vücuda getirmesi zarurîdir.

⁴³ M. Sykes ve J. Picot tarafından hazırlanan Osmanlı Asyasının Müttefikler arasındaki Bölüşüm planından söz etmektedir. Bu proje için bakınız: E. E. Adamof, *Anadolu'nun Taksimi Planı*, İstanbul 1972.

Hariçte bulunan uzuvlar ile açık hiç bir münasebetleri olmamalıdır. Harp mesullerinin muhakemesi için bir divân-ı âli teşkil etmeleri lazımdır. Bu tamamıyla ayrı bir meseledir. Bir taraftan bu cihet takip edilmekle beraber diğer taraftan yalnız ara sıra benimle gönderilecek adamlar vasıtasıyla münasebette bulunulabilir. Mamefih arzu etmedikleri ve ahvali gayr-i müsait buldukları halde şimdilik ihtiyat etmeleri de kabul olunabilir. Esasen gerek benim ve gerek diğerlerinin vaziyet-i siyasiyeleri bugün buna müsait olmadığı gibi memleket için de zararlıdır. Takibini muvafık gördüğüm üç tarz-ı mesaiyi burada tekrar ediyorum:

Evvelâ — Dahildekilerin müstakillen çalışmaları,

Sâniyen — Hariçtekilerin âtiyen Türk ittihadı vücude getirebilmek için Türkistan'da çalışmaları ve Türkistan'ın bilâhare istiklâliyyetini te'min edebilmek için idarede askerî ve mülkî teşkilât vücuda getirmeleri,

Salisen — Arapların bugünkü me'yusiyetinden istifade ederek ilerde bir Arap ve Türk ittihadını te'min edecek teşkilâtı vücude getirmek ve umumiyet itibariyle âlem-i islâm da lehimizde bir cereyan uyandırmak.

Bütün bu teşkilât ya şimdiden veyahut ileride Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına veyahut teşkil edeceği bir büroya rabt olunabilir. Haricî teşkilâtın nokta-i temasını ben teşkil edeceğimden işin ciddiyet ve safiyyetinden emin ve askerce bir itaata intizar olunabilir.

Avrupa'da bulunduğum bir sene zarfında propaganda için yapılan teşebbüsât ve teşkilât;

1 — Lahaye'de bir Türk istihbarat bürosunun teşkili ve memleketimiz lehinde gerek Hollanda ve gerek diğer bitaraf memleketler matbuatında neşriyat icrası,

(Tafsilat-ı lâzime Asım Bey tarafından verilecektir).

Bu teşkilât atiyen hükûmete rabt olunabilir.

2 — Amsterdam'da in'ikad eden beynelmilel Sosyalist Kongresi'nde beynelmilel sosyalistler kâtib-i umumisi⁴⁴ (Huysmans) ile mülakat ettim. Ermeni vekayiinin suret-i cereyanını buna izah ve

⁴⁴ Selanikteki Sosyalist çevrelerin Huymans'la 1908 sonrasındaki yazışmaları için bakınız. George Haup ve Paul Dumont, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler, İstanbul, 1977; Huysmans'ın sosyalist hareket içindeki yeri için bakınız: Max Beer, *Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, İstanbul, 1969, s. 636-646.

Müslümanların Ermeni'ler tarafından duçar-i tecavüz olduğuna kendisini iknaa çalıştım⁴⁵. Amsterdam'da kongreye iştirak için gelen Gürcü hükümet-i muvakkatesi reisi (Çengilli) ile de görüştüm. Ve Ermeni vekayii hakkındaki nokta-i nazarımızı kendisine izah ettim. Çengilli in'ikad eden (Bern) Sosyalist konferansında Ermeni'ler aleyhinde irad-ı nutuk ederek Türkiye'de cereyan eden Ermeni vekayininin müsebbip ve me'sül-i hakikilerininin bizzat Ermeni'ler olduğuna yaptığı tahkikat üzerine kanaat-ı kâmile getirdiğini serd ve beyan eylemiştir.

(Bu babta Asım Bey tarafından malûmat-ı kâfiye verilecektir).

3 — Fransız ve İtalyanlar ile mülâkat ve müzakerat ve bunlardan hasıl ettiğim fikirler.

Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar atiyen idareyi ellerine alacaklarını muhakkak gördükleri Jön Türkler ile şimdiden hüsn-ü münasebete girmek ve kendilerini İngilizler nezdinde müşkül bir mevkie sokmamak şartıyla bizlere mümkün olan muaveneti yapmak arzusundalar. Ancak bugün açıktan fi'li bir harekette bulunmalarına imkân olmadığı gibi esasen vaziyet-i siyasiyeleri de buna müsait değildir. Bu hususta bize İtalyanlar, Fransızlardan daha müsaadekâr davranıyorlar. Buradaki İtalyan delegesi vasıtasıyla İtalya Hariciye Nezareti müsteşarı Kont Sforza ve dolayısıyla⁴⁶ İtalya hükûmetiyle her vakit temas edebiliyorum.

Cavit Bey'de evvelce bizde (Turuk-u Umûmiyye) şirketi müdürü iken elyevm (İ'marât ve Te'sisat) nazırı bulunan (Lostor) vasıtasıyla Fransa hükûmeti ile temasa gelebiliyor. Mamafih bu hususat tamamıyla dahildekilerine ait olduğundan biz yalnız dahildekiler lüzum gördüğü takdirde bu işde tavassut edebiliriz. . . . Ve icabında kendi ta'yin edecekleri zevatı bunlarla görüştürebiliriz. . . . Arzu ettikleri takdirde tamamıyla aradan çekiliriz.

Cavit Bey hakkındaki mütaleam:

⁴⁵ Huysmans ile Ermeni olaylarını konuşması sırasında Huysmans Talat Paşa'yı söylediklerini yazmaya teşvik etmiştir. Talat Paşa daha sonra yayımlanan Birinci Dünya Savaşına ilişkin hatıralarını bu seyahatten sonra yazmıştır. Hatıralar için bakınız: *Talat Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul 1946.

⁴⁶ Asıl metinde mevcut olan 'bilvâsita' kelimesi karalanmış ve bu kelime yerine "dolayısıyla" yazılmıştır. Bu değişikliğin ne zaman yapılmış olduğunu saptayamadık.

Cavit Bey memleketin dahilde ve hariçte muhtaç olduğu bir uzuvdur. Muktedir ve namusludur. İtilâfiyûn nezdinde bizim vaziyetimizde değildir. Harbe muhalif kalmış, harp esnasında ecnebilere ve menafi-i ecnebiyyeyi âtiyen memlekete nafi olur mülhazasiyle müdafaa etmiştir. Amerika ile kat'ı münasebata aleyhtar bulunmuştur. Bu cihet Amerika sefaretince de ma'lûmdur. Ermeni vekayii ile de alakası yoktur. Hakkında verilen hüküm hilâf-ı vicdan, kanun ve usuldür. Herhangi bir şekilde ileride Divân-ı Âlice muhakemesi icra edilmek üzere bu hüküm geri alınabilir.

Asım Bey'in avdetinden evvel mümkün ise Küçük Refet Bey'i veyahut o derece tanıdığım birisinin İsviçre veya Almanya'ya gönderilmesini ve bu mesail hakkında teati-i efkâr edilmesini pek arzu ederim.

Bu zat aynı zamanda sosyalist cereyanlarını da tetkik ve er - geç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan bizlerin suret-i istifademiz hakkında da bir fikir edinebilir. Paramız yoktur. Sizden para istediğimize de zahip olmayınız. Şimdiye kadar bu işlerde bir miktar kendi paramdan sarfettirdim, Masarifin diğer bir kısmını [Karasu] nun⁴⁷ Nesim Mazlıyah⁴⁸ üzerindeki parasından mes'uliyyeti üzerime alarak sarf ettirdim ve atiyen de ettireceğim. Sonrasına Allah kerim.

Azmi Bey'i ben göndermedim, Mumaileyhin benimle hiç bir alakası yoktur. Parası kalmadığından bahisle dahile giderek bir kö-

⁴⁷ Karasu Kelimesi tam okunamamıştır. İlk iki harf tam okunamamaktadır. Karasu olması muhtemeldir. Bir taraftan savaş içinde Almanya'dan alınacak mallarda Karasu Efendiye bir öncelik tanındığı ve Karasu Efendi'nin bu ticaretten kâr ettiği bilinmektedir. Avrupa'da onun işleri ile uğraşan temsilcileri vardır. Talat Paşa'nın mektubunu getiren Asım Bey'de Karasu Efendi'nin Hollanda temsilcisidir. Eğer kullanılan para Karasu Efendi'ye ait ise mektubun bu konuda bize verdiği bilgi ilginçtir. Çünkü Karasu Efendi değişik yazarlarca İttihat ve Terakkicilere savaş sonrasında para yardımı yapmadığı için suçlanmıştı. Bu konuda bakınız, Falih Rıfki, *Zeitin Dağı*, İstanbul, 1938, s. 5. ve Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Birinci Cilt, İstanbul, 1953, s. 25.

⁴⁸ Nesim Mazlıyah, İttihan ve Terakkinin İzmir mebusudur. Talat Paşa'nın ölümüne kadar yakınında olmuştur. Amsterdam'daki sosyalist kongresine de Talat Paşa ile birlikte gitmiştir. Nesim Mazlıyah'ın sosyalist çevrelerle ilişkisi daha eskidir. 1917 de Stokholmda toplanan uluslararası sosyalist kongresine katılmıştır. G. S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, İstanbul 1975, s. 41.

şede oturacağından bahsetti. Ben de münasip gördüm. Maatecessüf haber aldığıma göre bu zavallı budala dünyayı velveleye vermiş ve bizim işlerimize de sekte îras etmiştir.

Siyaset-i dahiliyye hakkındaki mütalâatım:

Millî teşkilât rüesası mebusana girmeli, hükûmeti elde etmelidir. Kabine dahilde ve hariçte otorite te'sis edebilecek bir zatın riyasetinde ve ekseriyyeti bu rüesadan mürekkep olmak üzere teşkil edilmelidir. Ahval ve vaziyet katiyen icap ettirdiği takdirde fırka-i sair eden bir kaç zat da kabineye idhal olunabilir. Bence bu otoriteyi haiz zat buradan gördüğüme nazaran Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu suretle teşekkül edecek kabine (Clemanso) nun tarz-ı siyasetini meşk ittihaz edebilir. Cavit Bey'in beyanatına nazaran bugün memleket fenalıkları dokunan erazil-i eşhasın 31 Mart hadisesinde vücutları tahakkuk eden edanî imiş. Bu edepsizlere hadlerini bildirmek ve rezilliklerine meydan vermemek memleketin menafii iktizasındandır. Matbuatı erâzil-i nâs elinden kurtarmalıdır. Biz buna muvaffak olamadık. İnşallah siz olursunuz. Millî kuvvet buradan mütalea dermeyan edemiyeceğim bir şekilde sulh neticesine kadar muhafaza olunmalıdır. Kuvve-i milliyyeye istinad eden mütecanis bir kabinenin dahilde ve hariçte pek büyük tesiri olacağından şüphe yoktur.

Bizlere gelince istediğiniz şekle girmek, istediğiniz tarzda çalışmak arzu ettiğiniz husûsî ve umumî her türlü fedakârlığı yapmak en büyük emelimizdir. Muvaffakiyetinize bütün kalbimizle duahanız. Asım Bey parolamı size bildirecektir. Bana gönderilecek zatın aynı parola ile gönderilmesini rica ederim.

IV. MUSTAFA KEMAL'İN TALAT PAŞA'YA YANITI

20. II. 1920

Vaziyetin kısa muhâkemesi :

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilen vahdet-i milliyye Erzurum ve müteakiben Sivas umumî kongrelerinde tesbit edilen esaslara göre Türk ve Kürt millî hudutlariyle tahdid edilen Türkiye'yi inkısamdan kurtarmak ve Osmanlı devlet ve milletlerinin istiklâlini temin etmek gayesini istihdaf etti. Bu gayeye vusul için fi'len ve zimmen müdafaayı esas

ittihaz etti. Teşkilât-ı milliye köylerden bil'itibar nahiyeye, kaza, livâ ve müstakil livâ ve vilâyet merkezlerindeki heyet-i idare ve heyât-ı merkeziler ile yekdiğerine rabt olundu. Kongrelerin tevliid ettiği on altı kişilik bir heyet-i temsiliye teşkilât-ı umumiyyenin müdür ve nâzımı oldu. Gayeye vusul için Heyet-i Temsiliyeye büyük salâhiyet verildi. Heyet-i Temsiliye riyaseti benim üzerimdeir.

Medeni ve zahiri ve kanunî denilebilecek olan Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının içinde mahrem talimat dairesinde teşkilât-ı müselleme mevcuttur. Ordu bilâistisna başlarındaki büyük kumandanlardan son neferine kadar teşkilâtımız kadrosuna dahildir. Harekât ve muharebâtı idare etmek için bana merbut bir Erkân-ı Harbiye vardır. Heyet-i Temsiliye namına da, müntchap âzadan maada güzide arkadaşlardan mürekkep muamelât-ı umumiyyeyi tedvir eden bir büro vardır. Harekât-ı fi'liyye şimdilik yalnız umum İzmir cephesi üzerindedir. Bu cephe de muhtelif kumandanlıklara ayrılmıştır. Son günlerde (Maraş) Fransız'ları tard eden ve Kilikya'nın bazı aksamında mahalli teşebbüsatta bulunan ve (Urfa) ile (Birecik) teki Fransızları muhasara eden Kuvayı Milliyemiz faaliyete geçmiş bulunuyorlar. Ötedenberi İngiliz parası ve yardımı ile dahilde Kuvayı Milliye aleyhinde tezahürat-ı Milliyede bulunan muhalifler Adapazarı - Balıkesir - Bozkır havalisinde şiddetle kahır ve tenkil edilmişlerdir.

Suriye ve Iraklılar ile ötedenberi münasebet tesis etmiş ve kendileri İngiliz ve Fransızlar aleyhine teşebbüsata geçirilmiştir.

Daha ciddi esaslar dahilinde tevhid-i harekât için nezdimize gelmiş olan salahiyyetar Arap murahhasları ile mukarrerat ittihaz edilmiştir. Araplara karşı bidayettenberi ifade ettiğimiz siyasi formül şudur:

Her millet kendi dahilinde istiklâlini kurtardıktan sonra (konfederasyon) halinde birleşmek; bu esas Araplarca maalmemnunıyye kabul edilmiştir.

(Emir Faysal'ın) mutemetleri dahi bu esas dahilinde birleşmek üzere müracaat eylemişlerdir. (Faysal)ın Fransızlar lehine gizli bir politika takip etmesi zan ve ihtimali henüz bizi ihtiyatkar hareket ettiriyor. Fakat Araplarla müşareket-i ef'alde fi'liyat, diğer hiziblerin itilâfiyle başlamıştır ⁴⁹.

⁴⁹ Mustafa Kemal ile Arapların ilişkileri için bakınız, Lauren Evans: *Türkiye'nin Paylaşılması*, Milliyet Yayınları, 1972, s. 246. Z. N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, 1960, s. 130-150.

Azerbaycan, Şimâli Kafkasya, Gürcistan ile daha ilk devirde az çok münasebata başlanmıştı. Halil Paşa ile Sivas'ta arız ve amîk görüştükten sonra kendisini Azerbaycan'a gönderdik. Esaretten kurulan Nuri Paşa'nın da Kafkasya'da faaliyete geçmesi için tedabir alındı. Elyevm her ikisi ile muhabere ve münasebet berdevamdır. Halil Paşa Azerbaycanlılardan bir kuvvetin başında olarak elyevm (Zanzezur)⁵⁰ dedir ve Ermenilerle muharebe ediyor, Nuri Paşa şimali Kafkasya kuvvetlerine kumanda ediyor. Kendilerine arzu ettikleri zabitleri peyderpey gönderiyoruz.

Halil Paşa'ya verdiğim nokta-i nazarlar: Azerbaycan ve şimali Kafkasya'da Çerkeslerin istiklâllerini te'min etmek, Azerbaycan ile ittifak etmiş olan Gürcistan ile itilâf halinde yaşamak. Daha evvel Türkistan'da bulunduğunu tahmin ettiğim Enver Paşa ile te'sis'i irtibat ederek onunla Türkistan istiklâlini te'mine çalışmasını söylemek ve gerek Kafkasya'da ve gerek Türkistan'da vücuda getirilecek harekât ve faaliyeti Türkiye menafiine tevcih etmek ve bunun için benimle muhafaza-i irtibat eylemek.

İki gün evvelisine kadar Halil ve Nuri Paşa'lardan vürüd eden ma'lûmattan⁵¹ henüz Enver Paşa ile te'sis-i irtibat edilmemiş ve fakat bu maksatla icap eden zabitanın gönderilmiş olduğu anlaşıldı. Halil Paşa'ya ve Halil Paşa'dan evvel Kafkasya'ya gönderdiğim zabitlere Bolşeviklerle temas ve zemîn-i itilâf taharri etmelerini ve fakat her türlü mukarrererat-ı kat'iyye için benim tasdikime ta'lik-i keyfiyet olunmasını söyledim. Yakın zamana kadar (Novorosiski) ve şarkında (Denikin) ordusunun mevcudiyeti mezkûr temasa müsaade etmiyordu. Şimali Kafkasya'da Çerkeslerin teşkil ettikleri şûra tarafından gönderilen bir heyet-i murahhasa ile aynı daire dahilinde talimat verdim.

Araplarla itilâfta kullandığım formülden ve Kafkasya'daki arkadaşlara verdiğim talimattan anlaşılacağı vechile benim de düşündüğüm muhtelif İslâm kitlelerini mazhar-ı istiklâl olmak için bugün Türkiye'ye musallat olan düşmanlar aleyhine tahrik etmek ve bu suretle Türkiye'nin tazyikini tahfif ve kuvva-i maddiye ve maneviyesini âzamî menâfii istihsal edebilecek surette daha serbest kullan-

Jukka Nevakivi : *Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920*, University of London, 1969.

⁵⁰ Halil Paşa'nın yaptıkları için bakınız: Halil Paşa, (Haz. Taylan Sorgun), *Bitmeyen Savaş*, İstanbul, 1972, s. 316-317.

⁵¹ Bu telgraf Mustafa Kemal'in mektubunun sonunda verilmektedir.

mak. Ve âtiyen istiklallerini kurtaracak olan İslâm kitleleriyle konfederasyon halinde birleşmek. Şimdiye kadar masruf mesainin tecelli eden netayici şayan-ı memnuniyet gibi görünmektedir. Tahmin olduğuna göre itilâf devletleri ilk zamanlarda tatbikini tasavvur ettikleri imha kararlarından sarf-ı nazar ederek Türkiye'nin mevcudiyetini tanımak kararına takarrüp ediyorlar.

Fransızlar, İtalyanlar daima; İngilizler zaman zaman Kuvvayı Milliye ile anlaşmak için Sivas'a kadar büyük ve sahib-i salâhiyet siyasi memurlarını seyahat ettirmişlerdir. Biz hudud ve istiklâl noktalarında fedâkarlık hususuna katiyen yanaşmadık. Bunun için onlardan bize âzamî fedakârlığı yaptırabilecekleri ümidiyle zamandan istifadeyi tercih edegeldiler. Amerikalılar ile daha çok samimî görüştük. General (Harbord)⁵² bizzat Sivas'ta uzun uzadıya müdavele-i efkâr etti. Ve binnetice bizim lehimizde harekete karar verdi.

İtilâf devletlerinde meşhud olan âzamî tebeddül zihniyetinin son (Bolşevik) harekât ve muvaffakiyâtına bizim Maraş'ta ve Islahiye civarındaki muvaffakiyat-ı askeriyemizin inzimam etmesinden neş'et ettiği zan olunur.

Suriye ve Irak'taki mütevazi faaliyetler dahi Fransız ve İngilizlerin hadd-i ma'kule inmelerine sebebiyet vermiş olabilir.

Şimdiye kadar (Bolşevikler) ile temas ve itilâf hususunda memur ettiğimiz zevata verdiğimiz talimatta şart-ı esas olarak kendi nokta-i nazar ve gayelerimiz mahfuz kalmak üzere kadîmen müşterek düşman aleyhine tevhid-i hareketden ibarettir. Buna mukabil bizim şiddetle muhtaç olduğumuz para vesaire talebi mühim görülmüştür. Bolşevikler ile prensip ve içtihadta ittihad hususunu bugün için sehil görmemekle beraber zarûret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'ûmu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halâs

⁵² General Harbord yönetiminde bir heyet Ermenistan'da Amerikan Mandasının olabirliğini incelemek üzere 22 Ağustos 1919 da Paris'ten ayrılmıştır. Altı hafta süren incelemeleri sırasında 22 Eylül'de Mustafa Kemal'e Sivas'ta, 25 Eylül'de Kâzım Karabekir ile Erzurum'da konuşmuşlardır. Hazırladıkları 13 ciltlik raporu Wilson 3 Nisan 1920 de senatoya sunmuştur. Hazırlanan rapor için bakınız: "Türkiye'de kurulmak istenen Amerikan Mandası General James G. Harbord'un Gizli Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 33, Haziran 1970.

tahmin olunursa cihet-i tatbikiyyesindeki müşkülâta rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lâzım gelebilir.

Hükûmet-i merkeziyyeyi tazyik ederek meb'usan intihabatını icra ettirdik. Elyevm içtima eden meb'usan hemen istisna bizim esaslarımız dairesinde tarafımızdan yapılan bir programı kabul etmişlerdir. Bununla iktifa etmiyerek mezkûr programı disiplin dairesinde müdafaa etmek üzere sekseni müteceviz meb'ustan mürekkep (Felâh-ı Vatan) namı altında bir ekseriyyet gurubu vücuda getirdik. Bu grup intihap olunan dokuz kişilik bir heyet-i idare tarafından idare edilmektedir. Heyet-i Temsiliyye azasından olan meb'us arkadaşları kâmilten meclise gönderdim. Bunlardan icap edenler grup heyet-i idaresi dahilindedirler. Ben de mebusum. Fakat kuvvâ-i umumiyyeyi muhafaza ve menfî ihtimalât karşısında serbest sevk ve idare edebilmek için İstanbul'a gitmedim. İkmal ettiğim heyet-i merkeziyye â'zasiyle şimdilik Ankara'yı merkez ittihaz ettim. Hem Kuvayı Milliye hem de heyet-i idaredeki murahhaslarımız vasıtasıyla grup ile irtibat ve münasebetteyim.

Bilvasıta icra eylemekte olduğum muhaberat ile zât-ı şâhanenin niyatına ittıla hasıl ediyorum. Zat-ı şâhane Kuvayı Milliyyeden mütevahhiştir. Me'buslar, sizce pek güzel tahmin olunur, daima sevk ve idare edilmek lâzımdır. Bundan mahrum oldukları dakikada gûnâgûn te'sirat altında mevcudiyetleri muayyen bir gayeye yürümeye hâdim ve nâfi olmaktan ziyade hail olur. Elyevm İstanbul'da 30-40 bin İngiliz ve aynı miktarda Fransız kuvveti vardır. Polis ve Jandarmamız dahi ecanibin âletidir. Ali Kemal, Refi Cevat ve hempaları gibi alçaklar, Ferit Paşa ve tevabii gibi ahmaklar kendilerini düşman mevcudiyetinden istifade ederek emin görüyorlar ve teşebbüsât-i mel'ânetlerinde serbest buluyorlar. Kuvayı Milliye'den mütevahhiş olan Padişah Kuvayı Milliye'ye muarız olanlara ve onların ığfalâtıyla belki İngilizlere tevdi-i hayata mütemayil görünüyor. İşte bu kuyûd ve şurûtdan dolayı bugün için Dahiliye, Hariciye vesair bir iki nâzırın tebdili şartıyla Ali Rıza Paşa kabinesini mevki-i iktidarda tutmak tercih olundu. Zâhiren itilâf etmiş gibi olduğumuz Ali Rıza Paşa hakikatte Kuvayı Milliye'ye değil, zât-ı şâhâne'ye merbuttur. Ve bizi ığfal ederek Kuvayı Milliye'yi imha için çarecûdur. Bütün fikirlerimizi ve maksatlarımızı bütün meb'uslara anlatmağa ve onları İstanbul muhitinin ve düşman tehdidinin ve

padişah vehminin tesirinden kurtarmağa imkân olmadığından bugün hükümet meselesinde radikal hareket edilmek mahzurlu telâkkî edilmiştir.

Ben harekât safhasını ikiye ayırıyorum: Birincisi sulha kadar takip olunacak tarz-ı hareket; ikincisi sulhtan sonra tavır ve hareket. Bunlar birbirinden farklı olmak lâzımgelir. Çünkü bugün yalnız dahili düşmanlarımıza karşı değil onlarla beraber doğrudan doğruya itilâf devletlerine bilhassa İngilizlere karşı vaziyet ve tedbir almak mecburiyetindeyiz.

Halbuki İstiklâlimiz mahfuz kalmak şartıyla bir sulh aktedildikten sonra yalnız dahili husemâmızla karşı karşıya bulunacağız ki bugünkü âm ve şâmil kuvvet ve nüfuzumuzu hüsn-ü muhafaza ettiğimiz takdirde bu zavallılara lâyük oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülât tasavvur etmiyorum.

Fakat birinci safha bence henüz çok mühimdir. İtilâf devletleri yukarıda söylediğim hudud dahilinde (cenup hududu İskenderun cenubu -Halep ile Fusta arası- Cerablus köprüsü ve şarkta Musul vilâyeti) temamiyet-i mülkiyemizi ve istiklâlimizi bütün mânasiyle kabul ve tasdik etmek şartıyla bir sulh yaparsa ve iktisaden te'min-i menâfi için dermeyan edeceği şurût hakk-ı hayâtımızı iptal etmeyecek derecede olursa ba'dessulh çalışmak için müsait bir sahaya ve şerâite malik olabiliriz. Eğer istiklâlimiz iktisaden olduğundan ziyade siyaseten İngilizlerin taht-ı murakabesinde olacak surette bir sulh yapılırsa âtiyen dahi serbestî-i harekâttan mahrum bırakılmış olacağız. İşte böyle bir neticeye razı olmamak ve bu noktada lüzum görülürse sulhu muallakta bırakıp harekete geçmeyi şahsen tercih ederim. Yalnız burada nâzik bir nokta vardır. O da bu fikrin Meclis-i Mebusan'ca ve pâdişahca kabulünde tereddüt gösterilmesidir. Bu takdirde hareket isyan halinde olacak demektir. Her halde az çok kabil-i hazım şerait-i sulhiye karşısında mesai-i âtiyye ile telâfi-i mâ-fât'a güvenercek ifratkâr harekâttan mücanebet olunacaktır. Bugün için hükümetin henüz bütün manasiyle teşkilât-ı milliyyenin elinde bulunmadığını zikretmek lazımdır. Agleb-i ihtimâl sulhu yapacak olan kabine Ali Rıza Paşa kabinesi olacaktır. Bu kabinenin sulh yapmakta bizim prensiplerimizi takip edeceğini me'mul ederim. Fakat bir tarafın⁵³

⁵³ Bu kelime "taraftan" olsa gerektir.

da âtiyi düşünerek Kuvvayı Milliyyeyi imhâda sarf-ı mesaf edeceğini kabul ediyorum. Maahaza bugün bütün vesait-i icraiye hemen bizim elimizde bulunduğuna göre teşebbüsünün akim bırakılacağından eminim. Yukarıda tasvir ettiğim gibi bir sulh akdinden sonra teşkilât-i milliyyeye münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat meclise girerek her halde kuvvetli bir parti yapmağa ve hükûmete hâkim olmağa çalışacağım. Bizzat kabine teşkil etmek niyetinde değilim. Kuvvetli bir parti vücuda getirmek ve bu partiye meclis dahilinde ve memlekette idame ve hüsn-ü idare etmek cihetini uzun zaman için daha faydalı ve müessir görüyorum. Mamafih hükûmeti tamamen şayan-ı emniyet ve enerjik arkadaşlardan ve radikal bir tarzda teşkil ettirmeyi de lâzimedden addederim. Bittabi böyle bir kabine gayeye tevcih ve himaye edilecektir.

Türkiye'deki mesâinin tarihî mesuliyeti teşebbüsât ve faaliyyet-i şahsiyem ile alakadar bulundurulunca rey ve mütalaam haricindeki teşebbüslere muârizim. Türkiye'nin tâli ve mukadderatına ma'tuf mesâi hariciyyenin dahi nokta-i nazar ve mütalâatım dairesinde olmasını lüzumlu addederim. Mütalâatımda ve tasavvuratımda mutaassıb değilim. İcabat-ı ahval ve hâdisatı sühuletle takdir ederim.

Türkiye'nin menafiine mutabık her türlü muhassala-i mesafiyi hürmetle karşılarım. Müdavele-i efkârla mutalaatımdan gaye-i umumîye nafi olabilecek fedakârlığı yapmakta tereddüd etmem. Ancak ikinci üçüncü derecede vesaitle mukadderat-ı umumiyeye tesir yapacak temas ve teşebbüsleri mahzurlu görürüm. Ecnebiler ile dahi yapılacak her türlü temas ve itilâflarda son söz ve son karar buraya ta'lik olunmalıdır. Meselâ (Lenin) in tasdikine ta'liken (Radek) ile anlaşma benim tarafımdan da tasdik ile mukayyed olmalıdır. Sulhan sonraki mesaf-i müstereke için daha esash projeler yapılabilir. Sulha kadar takip edilmekte olan hatt-ı harekette devam maksada kâfi gelebilir zannederim. Müsait gibi görünen vaziyet-i ahîre-i siyasiyenin büsbütün ma'kûs bir şekil ve renk alması ihtimaline karşı mücadeleye devam esas olarak kabul olunmalıdır.

Bir seneden beri Avrupa'daki mesainiz şayan-ı memnuniyettir. Aynı tarzda sarf-ı mesafie devam daha faideli netayiç verecektir. Ben müdafaa ettiğim prensipler meyanında Harb-i Umumî'ye duhulün zarurî olduğunu ve harbe duhul ettikten sonra grubuna dahil bulunmanın yine zarurî olduğunu ve bundan dolayı harb mes'ûlü

aramak mantıksız olduğunu alel'itlak Kanun-u Esâsî ahkâmına mugayir hareket edilmiş ise bu suretle hareket eden kabineleri meydana çıkarmak ve haklarında ahkâm-ı kanuniyye tatbik etmek için mütarekeden evvel Balkan Harbi'nden itibaren ve mütarekeden bugüne kadar mevki-i iktidara geçen kabineleri nazar-ı dikkate almak lâzım geleceğini ifade ediyorum. İşbu nokta-i nazarlarımı, benden, Harb-i Umumi'yi ilân eden kabine ve Harb-i Umumiye duhul ve Alman taraftarlığı aleyhinde resmen beyanatta bulunmamı talep etmiş olan hükûmete karşı resmen nokta-i nazarlarımı esbap serd ederek müdafaa ettim⁵⁴. Ecânible dahi münasebatımda aynı nokta-i nazarların müdafaasını iltizam ettim. Ermeni mesaili hakkında en ziyade aleyhimizde bulunan Amerikalılardır. General (Harbord)'a verdiğim izahat müşarünileyhde azim tahavvül husule getirdi ve beni tasdik etti. İstanbul'da İtalya mümessil-i siyasilğinde bulunmuş olan (Sforza) ile benim de husûsî dostluğum vardır.

Cavid Bey'in mesâisini her zaman semere bahş bulurum. Sizin de takdir ettiğiniz gibi bir zaman için münasebatımızın bilhassa hafî tutulması pek mühimdir. Refet Bey'i, pek mühim olan Denizli cephesindeki kuvvetlere kumandan tayin ettik. Yunanlıların taarruz hazırlıklarında buldukları bu sıralarda oradan ayrılması mümkün değildir. Buna mümasil muktedir ve şayan-ı itimad arkadaşların kâffesi vücutlarıyla kaim mühim vezayif üzerinde bulunuyorlar. Şimdilik Asım Bey'in sür'at-i mümkinine ile tekrar size mülâki olması ve yine kendisinin avdetiyle aramızdaki rabıtaı muhafaza eylemesini daha emin ve sehîl buluyorum. Parasızlıktan bahsediyorsunuz. Maatte-

⁵⁴ Ali Rıza Paşa hükümeti kurulduktan sonra 9 Ekim 1919 da Harbiye Nazırı Cemal Paşa tarafından gönderilen bir telgrafla Mustafa Kemal'den Birinci Dünya Savaşına katılmanın doğru olup olmadığını ilan ederek ittihatçı önderleri suçlaması istenmişti. Mustafa Kemal bu mektupta da bildirdiği gibi bu isteğe karşı çıkmıştır. Bu isteğe karşı çıkarken de Birinci Dünya Savaşına katıldığımız konusunda aşağıdaki çok ilginç ve gerçekçi analizi yapmıştır. "... Savaşa katılmamak elbette çok istenirdi. Fakat buna katılmamak ancak silahlı tarafsızlıkla ve Boğazların kapatılması ile sağlanabilirdi. Oysa ki vatanımızın coğrafi ve İstanbul'un stratejik durumu Rusların İtilaf Devletleri yanında yer alması buna imkân vermediği gibi silahlı bir tarafsızlığı sağlayacak paramız, silahımız ve gerekli araçlarımız da yoktu... Şimdi savaşa girmekliğimizi bir cinayet saymak ve koca bir milleti dört beş kişinin elinde oyuncak gibi göstermek bir fayda sağlamayacağı gibi, Klemanso'nun Ferit Paşa'ya verdiği hakaret dolu cevabın tekrarlanmasına sebep olabilir..." Mahmud Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara 1969, s. 168-169.

essüf ben de ondan bahsedeceğim. Bugün içinde bulunduğum vaziyete girerken beş param olmadığını suhuletle tahmin edeceğinizden eminim. Girdikten sonra da İstanbul'da bol bol mevaiddede bulunan zengin zevatın bizi derhatır edeceklerini farz etmek gaffetinde buldum. Milletten para istemek, onlara en mukaddes gayeler hakkında bile şüphe ve tereddüt ilka ediyor. Bundan başka muhaliflerin en kuvvetli propaganda silâhını teşkil ediyor. Bu sebeple pek elîm ihtiyacat içinde dua ile iş görmeğe çalışıyoruz. Fakat bittabi parasızlık yüzünden birçok nâfi teşebbüsler ve kat'î ihtiyaçlar te'min ve tatmin edilemiyor. Binaenaleyh sizden şimdilik hiç olmazsa elli bin liranın Asım Bey'le gönderilmesine intizar eylerim.

Şimdilik münasebet ve irtibatımızın yalnız benimle ve yalnız Asım Bey⁵⁵ vasıtasıyla olmasını lüzumlu görürüm, Çünkü başka vasıtalarla ve başka şahıslar ile münasebette bulunduğunuz takdirde derhal şuyû bulur... Nitekim bulmuştur... Bu takdirde memlekette bütün teşebbüsümüzü zaten tefsir etmekte oldukları (İttihatçılık) ile tavsif ederek kuvvetinizi tenkis için düşmanlara silâh ve fırsat vermiş oluruz.

(Aziz) Bey'in Arap mesailinde burada istifadeli olacağını tasavvur ediyorum. Ancak kendisine maddeten muavenet edecek halde olmadığını bilmesi münasip olur.

Mektubunuzu aldım. Ötedenberi hemfikir olduğumuz kanaatında dayım Suriye ve Irak işlerinde buraya gelmekle pek nafi olabileceğinizi ümid ederim. (Tarik Antalya üzerinden olabilir ve nâm-ı müstearla gelebilirsiniz icap eden malûmatı Asım Bey size verecektir)⁵⁶.

(.....) hakkında nokta-i nazar [O] 19. 2. 36 tarihli telgraf-nâmeden⁵⁷.

1) Azerbaycanlıların İngilizlerle ittifâkı doğru değildir. Bakû'dan Azerbaycan ve Dağıstanlıların mühim bir ekseriyetine istinaden

⁵⁵ Mektubun bu kesimi Asım Bey'in döneceği varsayımına göre yazılmıştır. Oysa biliyoruz ki Asım Bey Almanya'ya dönmemiştir. Asım Bey'in neden dolayı dönmediğini bilmiyoruz.

⁵⁶ Mektubun bu kesimi Mısırlı Aziz Bey'e yazılmıştır.

⁵⁷ Mustafa Kemal'in, Halil Paşa ve Nuri Paşa'dan elde ettiği bilgileri veren telgraf budur.

verilen karar neticesince Bolşevikler'le hafi bir mukavele aktedilmiş ve bu mukavele mücbince Azerbaycan ve Dağıstan'ın tamamıyet ve istiklâli Bolşevikler tarafından tasdik edilmiştir. Re'si kârda bulunan Azerbaycan hükûmetinin de Bolşevik'ler ile teşrik-i mesaiye taraftar olduğu ve fakat henüz resmî bir teşebbüste bulunulmadığı anlaşılmıştır.

2) Nuri Paşa 3 Şubat 36 da Bakû'dan Dağıstan'a hareket etmiştir. Şimalî Kafkas İslâm ordusu kumandanlığını ifâ etmektedir.

3) Azerbaycan ve Dağıstan havalisindeki adamlarımız Bolşevik'lerle ve Türkistan'la irtibat ve münasebetlerinde devam etmektedirler. (Reşt) havalisinde hâl-i faaliyette bulunan (Mirza Küçük Han) Bolşeviklerle te'min-i münasebet etmiştir. Küçük Han talimat almak üzere hemşirezâdesini Bakû'ya göndermiştir. Bolşevik'ler Dağıstan ve Türkistan Bolşevik'leriyle Afganistan'a vâsi miyasta muâvenet etmektedirler. Dağıstan'da teşkilât ve saire için fedakâr zabitlerden maada hiç bir şeye ihtiyaç olmadığı bildirilmektedir.

V. TALAT PAŞA'NIN MUSTAFA KEMAL'E YAZDIĞI MEKTUBUN YORUMU

Talat Paşa'nın Mustafa Kemal'e gönderdiği mektup temelde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ülkenin kurtuluşu için bir strateji önerisi ve bu strateji içinde Mustafa Kemal ile dışarıdaki İttihat ve Terakki önderlerinin nasıl bir iş bölümü yapabilecekleri konusunda bir öneri bulunmaktadır. İkinci bölümde ise İttihat ve Terakki önderlerinin ülkeden ayrıldıktan sonra yaptıkları işler konusunda bilgi verilmektedir.

Mektupta Talat Paşa'nın önerdiği stratejinin yeni olmadığı, temelde Pan İslamist ve Pan Türkist olduğu söylenebilir. Yeni olan bu eski stratejinin yeni koşullara uydurulan yorumudur. Talat Paşa'ya göre savaş sonrasında, barış şartlarıyla Türkiye'ye siyasal olarak bırakılacak topraklar yeterli büyüklükte olsa bile, Batı dünyası Birinci Dünya Savaşında "Rusya" gibi önemli pazarını kaybettiği için, ağır ekonomik koşullar getirecektir. Böyle ağır ekonomik koşullar altında Türkiye'nin kalkınması gerçekleşmeyecektir. Bu ekonomik koşullardan ancak siyasal güç sayesinde kurtulunabilir. Siyasal güç ise Türk ve İslam aleminin örgütlenmesi yoluyla sağlanabilecektir.

Pan İslamist ve Pan Türkist bir politika önerisi geleneksel olarak iki büyük siyasal gücü rahatsız etmektedir. Pan İslamist politikadan İslam dininin yaygın bulunduğu sömürgeleri olan İngiltere çekinmektedir. Pan Türkist politika ise Rusya'yı rahatsız etmektedir. Bu nedenle Pan İslamist ve Pan Türkist bir politika önerisinin beraberrinde bu iki büyük güçle olan ilişkileri hakkında da yorumlar getirmesi gerekir. Pan İslamist, Pan Türkist bir politika önerildiğine göre her iki güçte mi karşı ya alınacaktır? Talat Paşa mektubunda İngilizlerle kurulacak ilişki üzerinde bir yorum yapmaktadır. Buna bakarak, İngilizlere karşı olmayı doğal bir tutum olarak düşündüğü söylenebilir. Böyle bir çözümleme gerçekçi olmayacaktır. Çünkü bu dönemde Talat Paşa'nın İngilizlerle ilişki kurmaya çalıştığı ve bu ilişkilerin daha sonra verimli olmadığı bilinmektedir. Öyle ise Talat Paşa bir yandan İngilizlerle ilişkiler kurmaya çalışırken öte yandan İngilizlere karşı bir strateji önermektedir. Bu durum Talat Paşa'nın böyle bir stratejisi kurarken kesin bir tutum içinde olmayıp daha çok bir arayış içinde bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Talat Paşa'nın mektubundaki çözümlerlerin ilginç olanı Rusya'ya ilişkin olanlarıdır. Rusya'nın bu dönemde İngiltere aleyhindeki bir Pan İslamist uğraşı destekliyeceği açıktır. Ama bu çaba Pan Türkist bir politikayı da içerdiğinde Rusya'nın desteği nasıl sağlanacaktır? Talat Paşa bu desteğin sağlanacağını iki yolla kanıtlamaya çalışmaktadır. Bunlardan birincisi, Radek'le yaptığı konuşmalardan Rusya'nın Türkistan ve Kafkasya'daki topluluklara muhtariyet vermeğe razı oldukları ve politikalarını değiştirdiklerini öğrenmesidir. İkincisi ise, Radek'in hapisten kurtarılmasında İttihat ve Terakki önderlerinin oynadığı etkin rolün yarattığı olumlu havadır. Talat Paşa mektubunda Brest-Litovsk konferansında izlediğini söylediği eğilime rağmen, çözümlemesinde gerçekçi olamamaktadır. Bolşeviklerle kurulacak ilişkiler üzerinde başka bir öneri getirmemekte, onların desteğini sağlayacak başka nedenler üzerinde durmamaktadır. Bu desteğin sağlanması için kendi önerdiği stratejide bir değişiklik yapmanın gerekebileceği ya da ödün vermenin söz konusu olabileceğini düşünmemektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde Mustafa Kemal'in stratejisi çok daha gerçekçi temellere oturmaktadır. Mustafa Kemal'in daha Erzurum Kongresindeki strateji seçmesi olan daha sonra Misak-ı Millide belirtilen hudutlar içinde ifadesini bulan bağımsızlık sağlanması önerisi

Pan İslamist ve Pan Türkist politikaya karşı olmayı da içeriyordu. Bu tutum, hem Sovyet desteğinin kolay elde edilmesini sağlayacak hem de İngiltere'nin tepkisini yavaşlatacaktı⁵⁸.

Talat Paşa'nın önerdiği bu strateji çizgisini yalnızca İttihat ve Terakkinin geleneksel politikasının bir uzantısı olarak yorumlamak bu stratejiyi kavramakta yetersiz kalır. İttihat ve Terakki önderlerinin içinde buldukları durum açısından da yorum getirmek gerekir. İttihat ve Terakki önderleri ülke içinde örgütlenen direnişte aktif bir rol elde edememiş durumdadırlar. Gelecekte umudlarını sürdürmek için, kendilerine bir işlev bulmaları gerekir. Böylece kendilerini unutulmaktan kurtaracaklardır. Bunun için stratejilerini seçerken Anadolu içindekilerden farklı davranmaktadırlar. Önerdikleri strateji içinde kendilerinin aktif olarak rol alabilecekleri işlevler bulunmalıdır. Bu durum seçtikleri stratejide ülke dışı eylemlere ağırlık verilmesinin nedeni olmaktadır.

Gerçekte İttihatçı önderlerin yeğledikleri yol kendilerinin Anadolu'ya geçerek direnişe katılmalarıdır. Daha sonra göreceğimiz gibi Azmi Bey'i Anadolu'ya gönderen İttihatçılar bu seçeneğin kendilerine kapalı olduğunu görmüşlerdir. Ayrıca İttihatçı önderler kendi aralarında da tutulması gereken yol hakkında hemfikir değildirler. Kendi aralarında bir yarışma vardır. Seçecekleri strateji içinde, herbir önderin kendi etkinliğini sürdürebileceği oldukça bağımsız bir eylem alanı tanımlanabilmesi gerekmektedir. Talat Paşa'nın önerdiği strateji hem bu önderler arasındaki uzlaşmayı sağlayacak, hem de onların etkinliğini sürdürecektir "ikinci en iyi" strateji özelliğindedir.

⁵⁸ Mustafa Kemal bu konudaki en açık konuşması 1 Aralık 1921 de TBMM'de yaptığı konuşmadır, "Büyük hayaller peşinde koşan yapamayacağımız şeyleri yapar görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler; büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz Panislâmizm yapmadık. Belki "yapıyoruz, yapacağız" dedik. Düşmanlar da "yaptırmamak için bir an evvel öldürelim." dediler. Panturanizm yapmadık. "Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik" ve yine "öldürelim" dediler. Bütün dâva bundan ibarettir. Efendiler, bütün cihana havf ve telâş veren mefhum bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın üzerimize olan tazyikatını tezyit etmekten ise hadd-i tabiiye, haddi meşrua rücu edeim. Haddimizi bilelim". *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1945, s. 195-196.

Talat Paşa'nın önerdiği strateji içinde, Pan İslamist eylem önerisi Pan Türkist eylem önerilerine göre çok daha fazla ağırlık kazanmıştır. Bu politika iki nedene dayandırılmaktadır. Birincisi böyle bir politikanın Bolşeviklerin desteğini bulması olasılığı yüksektir. İkincisi ise Birinci Dünya Savaşındaki uygulamada Pan İslamist politikanın çökmesinin nedeni olan Arap bağımsızlık hareketleri savaş sonrasında istediklerini bulamamışlardır. Bu nedenle Talat Paşa yeni bir denemeye girilebileceği kanısındadır.

Talat Paşa Arap ülkelerinin ve Türklerin bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, Avusturya ve Macaristan ikili monarşisi örneğinde olduğu gibi fedaratif bir islam devleti kurmaya yatkın oldukları kanısındadır. Gerçekte ikili monarşi önerisinin tamamen yeni olduğu ve savaş sonrası koşullarında ortaya çıktığı söylenemez. Birinci Dünya Savaşının son yıllarında, Arap bağımsızlık hareketinin etkinliğini azaltarak İmparatorluğun parçalanması önlemek için Ziya Gökalp ve çevresince ortaya atılmış bir çözümdür⁵⁹.

Bir yandan Sovyetlerden sağlanacak destek öte yandan Arap dünyasındaki tatminsizlik Pan İslamist politikayı ön plana çıkarmıştır. Nitekim kurdukları örgüte verdikleri isim de "İslam İhtilâl Cemiyetleri İttihadı" dır.

Talat Paşa'nın önerdiği strateji içinde, İttihat ve Terakkinin üç önderine ve Mustafa Kemal'e birbirini etkilemeyen oldukça bağımsız dört ayrı eylem alanı çizilebilmektedir. Talat Paşa Berlin'de kalacak Avrupa'daki örgütlenmenin başı olacaktır. Enver Paşa Moskova ve Kafkaslarda çalışacak ve "İslam İhtilâl Cemiyetinin" daha çok Pan Türkist kanaldaki eylemlerini örgütleyecektir. Cemal Paşa ise Afganistan ve Hindistan'da İngilizler aleyhine, Pan İslamist bir politikanın uygulamasını yapacaktır. Anadolu'daki iç direnişin önderliği ise Mustafa Kemal'e bırakılmıştır. Talat Paşa önerdiği iş bölümünde içerinin önderliğinin Mustafa Kemal'e bırakılmasının hangi koşullarda düşünüldüğünü mektubunda şöyle anlatmaktadır:

⁵⁹ 1909 da ilk gizli Arap milliyetçi hareketlerinden biri olarak ortaya çıkan al-qahtaniya'nın gayesi de Osmanlı İmparatorluğunu Avusturya - Macaristan İmparatorluğuna benzer bir ikili monarşiye çevirmektir.

Z. N. Zeine, *Arab - Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalizm*, Beirut 1958.

“Dahildeki teşkilât-ı milliyye iktidarı tamamiyle ele almalı ve muntazam bir hükümet şeklinde memleketi idare ederek sulhu akd etmelidir. Teşkilât-ı milliyyenin halen hiç bir fırkayı temsil etmemesi pek muvafıktır. Ancak mevki-i ikdidara geldikten sonra her ne nam ile olursa olsun Meclis-i Mab’usanda kuvvetli bir fırka vücuda getirmesi zarurîdir”.

Akıllarda olan, kurulacak bu partiyi İttihat ve Terakki’nin kontrol edeceğidir.

Bu iş bölüşümü içinde ülke dışındakilerin önderliğinin Talat Paşa’da, içeridekilerin önderliğinin Mustafa Kemal’de kalmasını istemektedir, Talat Paşa. Bu nedenle haberleşme yalnızca bu iki önder arasında cereyan etmelidir. Önerilen bu iş bölümü şeması bir uzlaşım çizgisidir. Bu uzlaşım önce 1919 Aralıkta İttihat ve Terakki önderleri arasında varılmış daha sonra Mustafa Kemal’e bildirilmiştir. Mektubun sonunda; “Bizlere gelince istediğiniz şekle girmek, istediğiniz tarzda çalışmak arzu ettiğiniz hususî ve umumî her türlü fedakârlığı yapmak en büyük emelimizdir.” denilmesine rağmen ülke içindeki iktidar sorunu gerçekte kurtuluş savaşı sonrasına bırakılıyordu. Çeşitli yazılarda söylenildiği gibi Talat Paşa’nın kendisinin kişi olarak yeniden önderlik çabası olmasa bile, İttihat ve Terakki örgütünün iktidar isteği vardır. Bunun için de aktif olarak önderliğini koruyan bir kişinin bu çabayı göstermesi kaçınılmaz bir zorunluktur. Bu uzlaşım çizgisinin Mustafa Kemal tarafından ne kadar benimsendiği daha sonraki bölümde Mustafa Kemal’in mektubu yorumlanırken görülecektir.

Talat Paşa’nın mektubunda bir strateji ve buna bağlı bir iş bölümü önerisi bulunması yanısıra ilginç bir çok bilgi de verilmektedir. Bunların en ilginçlerinden biri Radek’in Almanya’da hapisten çıkmasında İttihat ve Terakki önderlerinin oynadığı roldür. Radek önde gelen Bolşevik liderlerindedir. Özellikle III üncü Enternasyonalde etkin rol oynamıştır. İttihatçı önderlerin Berlin’de bulunduğu sırada o da hapis bulunmaktadır.

İttihatçı önderlerle Radek arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu ve hangi tarafın girişimiyle başladığı konusunda elimizde açık bir kanıt yoktur. Radek’in hapisten çıkarılması, Bolşevikler, Alman milliyetçi subaylar ve eski İttihat ve Terakki önderleri arasındaki ilginç bir işbirliğinin sonucudur. Bu işbirliğinin rasyonelini açıklamak oldukça

kolay olmakla beraber, ilişkinin üç gruptan hangisinin girişimi ile kurulduğu hakkında ancak bazı varsayımlar ileri sürülebilir. Bu konuda İttihat ve Terakki önderlerinin kendi aralarındaki mektuplaşmalardan ipucu elde edilememektedir. İlişkinin nasıl kurulduğu konusundaki ilginç bir çözümleme Duma üyelerinden Alexinsky⁶⁰ tarafından yapılmıştır. Ona göre İttihat ve Terakki önderleri ile Bolşevikler arasında ilişki kurulmasını sağlayan halka Parvus'tur. Asıl adı Helphand olan Parvus 1905 hareketinde Petrograd Sovyetine seçilmiştir. Hareket bastırıldıktan sonra Sibiryaya sürülmüştür. Oradan kaçarak Almanya'ya gelmiş Sol Sosyal Demokrat partide çalışmıştır. Almanya'daki faaliyetleri yüzünden ülke dışına çıkarılınca, İstanbul'a yerleşmiş ve onlara malî konularda danışmanlık yapmıştır. Bu sırada Almanya'da Krup ile ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ile işbirliğine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında bir taraftan buğday ticareti yaparak zenginleşirken, öte yandan Almanlarla Rus ordusunu çökertecek hareketlerin örgütlenmesinde işbirliği yapmıştır. Bu eylemlerde ünlü Bolşevik önderlerle işbirliği yapmıştır. Bunlar arasında Lenin, Zinoviev, Radek, Rokovsky, Furstenburg ve özellikle Troçki vardı. Troçki'yi Avusturya polisine karşı koruyordu. İttihatçıların yakın ilişkisi olan Parvus'un dostu Troçki dış işleri bakanı olmuştu. Asya'da izleyeceği politika için M. Alexis Voznessensky'i görevlendirdi. Dış işlerinin Asya dairesini olduğu gibi korudu. Voznessensky'den Asya'da uygulanacak büyük bir eylem programı hazırlanması istenildi. Ortaya çıkan plan Almanların Rohrbachs ve Von der Goltz planının benzeriydi. Türklerin çıkarlarına duyarlı olmak ve İslam hareketlerini kıskırtmak. İşte bu nokta da İttihat ve Terakki'nin önderleri ile Bolşeviklerin çıkarları uzlaşıyordu.

Sovyetler Birliği'ne ilişkin araştırmaları ile tanınan tarihçi Carr'a⁶¹ göre Talat ve Enver Paşalar Ağustos ve Eylül 1919 da Radek'i cezaevinde ziyaret ederler. Talat Paşa Radek'i Brest-Litovsk anlaşmasından tanımaktadır. Ve Radek cüretli Sovyet - İslam ittifak projesini izlemek için Moskova'ya gitmek önerisini Enver'e yapar. Böylece Bolşevikler ile İttihatçılar arasındaki anlaşma oluşur. Carr'ın anlatışında ilişki önerisini yapan taraf Bolşeviklerdir. Oysa

⁶⁰ Gregor Alexinsky, "Bolshevism and the Turks", *Quarterly Review*, V. 239, Ocak 1923, s. 183-197.

⁶¹ E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, cilt 3, 1966, s. 249.

Talat Paşa İttihatçıların aktif rolünden Radek'i kurtarmalarından söz etmektedir. Belki İttihatçıların bu işbirliğindeki en önemli rolleri, Bolşeviklerle kurulan ilişkiden çok ittifakın üçüncü ayağı olan Alman milliyetçi subaylarını bu işbirliğine razı etmekte olmuştur.

Almanların üçlü ittifaka katılmasında özellikle Enver'in etkin bir rolü olduğu söylenebilir. Bu dönemde Alman Ordusunun başı olan Hans von Seect ile Talat Paşa'nın ve özellikle Enver Paşa'nın ilişkileri çok iyidir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ölüm tarihi olan 1936 yılına kadar Alman ordusunda ve siyasal yaşamında en etkin kişilerden biri olarak kalan von Seect Aralık 1917 den, Kasım 1918'e kadar bir yıl süre ile Türk ordularının kurmay başkanı makamında bulunmuştur. Enver'in en yakın müşaviridir. Von Seect Enver Paşa'ya çok güvenmektedir. Savaş bittikten sonra Türkiye'den ayrılıp Almanya'ya dönerken 4 Kasım 1918 de Karadenizde yazdığı Türkiye'nin yıkılma sebepleri hakkındaki raporda İttihat ve Terakkinin iç yapısı hakkında ilginç gözlemlerde bulunmaktadır⁶². Bu raporda "Enver, şayet serbest kalsaydı herşeyi yapmağa muktedir olurdu; fakat (eliko) bağlı idi hiç bir şey yapamazdı. Talat'ın keskin feraseti ve enerjisi, söylenen aynı çamur unsurlar dolayısıyla tesirsiz kalıyordu". demektedir. Enver, von Seect'in bu güveninden yararlanmıştı.

Radek'in dediği gibi "Enver, eğer İtilaf devletlerine karşı gerçekten mücadeleye istekliyseler yeni ve güçlenen bir dünya devleti olarak Sovyetler Birliği'ni hesaba katmaları gerektiğini Alman subaylarına açıklayan kişidir"⁶³.

Sovyetler Birliği ile Almanya arasında bir işbirliğinin oluşmasının her iki taraf için de yararları vardır. Sovyetler Birliği bu ilişkiden değişik bakımlardan yararlanmayı ummaktadır. Bunlardan birincisi devam etmekte olan Denikin ve Kolçak, Krosnov vb. orduların saldırılarına karşı koymakta gereksinmesi duyulan silahları alabilecekleri bir yer bulacaklardır. İkincisi ise Almanların doğudaki İngiliz örgütleri hakkındaki bilgilerinden ve uzmanlıklarından yararlanma olanağını bulacaklardır. Almanlar ise savaşı kaybetmelerine karşın İtilaf devletleri ile çatışmasını dolaylı bir yolla olsa da sürdürebileceklerdir.

⁶² Akdes Nimet Kurat: *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s. 40.

⁶³ E. H. Carr, *Age*. s. 313.

Böylece oluşan üçlü ittifak, Radek'in hapisten çıkmasını, Enver Paşa'nın Rusyaya uçması girişimlerine uçak bulunmasını ve dıştaki İttihat ve Terakki önderlerinin ülke dışındaki elverişsiz koşullar içinde oldukça etkinlik ve umut kazanmasını sağlayacaktır.

Talat Paşa'nın mektubundaki ilginç bir yorum Azmi Bey'in Anadolu yolculuğuyla ilgilidir. Talat Paşa, Azmi Bey'i kendisinin göndermediğini, onun Anadolu'ya kendi isteğiyle gittiğini ve işleri karıştırdığını söylemektedir. Böylece önemli konuların tartışıldığı bir mektupta neden ayrıntıda bir konu üstünde önemle durulmuştur. Bunun yanıtını: Eski İstanbul polis müdürü olan Azmi Bey'in, İstiklâl mahkemesindeki sorgusu sırasında verdiği karşılıklarda buluyoruz⁶⁴:

— "Memleketle muhabere etmek imkân yoktu. Anadolu'ya geçmeğe karar verdim. İtalya tarikiyle Antalya'dan geçtim. İtalya'da Selânikli Kara Salim Bey'e tesadüf ettim. Kara Salim Bey Kont Sforza'nın dostu idi. Anlatmış kont benimle temas etmek istemiş. Kont 'Anadolu bizimle niçin temas etmiyor' dedi.

Antalya'ya geldim. Refet Paşa'ya telgraf çekip sizi ve Mustafa Kemal Paşayı nerede görebilirim dedim. Dinar'a gittim. Refet Paşa gelmeniz doğru değildir. Daha evvel gelseydiniz Azerbaycan'a gönderirdik. Şimdi gelmiş olmanız iyi tesir yapmaz dedi. Bunun üzerine Antalya tarikiyle Rodos'a sonra İtalya'ya gittim. Bundan, seyahatten arkadaşların haberi vardı. Cemal Paşa'nın bir mektubunu hamil idim.

— Berlin'de ne yaptınız?

— Berlin'de Dr. Nâzım Bey, Cemal Paşa bendenize bir programdan bahsettiler. Enver Paşa, Cemal Paşa, Talat Paşa üçü yapmışlar. Bendeniz de okudum fena değildi. Eğer yapılabilseydi, memleketin haricindeki ihtilâl teşkilâtını tanzim ederek memlekete hücum eden düşmanlar müştereken tazyik edilecekti. Berlin'de bu tatbik edilemedi. Bunun tatbiki için Rusya'yı muvafık bulduk".

Bu ifade açıkça Azmi Bey'in Anadolu'ya giriş için bir deneme yapmak için gönderildiği kanısını pekiştirmektedir. Bu deneme olumlu sonuç vermeyince İttihat ve Terakki erkânının Anadolu dışında daha önce gördüğümüz eylem programı üzerinde anlaşmışlardır. Bu bakımdan Azmi Bey'in seyahatinin izlenimlerini silmek ve bu seyahati bilerek yok varsaymak için Talat Paşa mektubunda ayrıntı gibi görünen bu konu üstünde durmaktadır.

⁶⁴ "İzmir Suikastının İç Yüzü", *Dünya*, 23 Aralık 1956.

Talat Paşa'nın mektubunda verdiği diğer bilgilerden olan Lahaye bürosunun kurulması Huysmans ile konuşması Fransız ve İtalyanlarla olan ilişkilerinin ayrıntılı bir değerlendirmesine bu yazıda girilmeyecektir. Yalnız bu verilen bilgileri rastgele bilgiler olarak değerlendirmemek gerekir. Bu bilgilerle Anadolu'yu işbirliğine razı etmek için kendi olanakları hakkında bir fikir vermeğe çalışmaktadır. Anadolu'nun daha iç örgütlenmesini geliştirmekte olduğu bu aşamada bir dış örgüte ihtiyacı vardır. Talat Paşa bu konuda kendi olanaklarının oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Talat Paşa'nın dıştaki örgütlenmesinin düzeyi hakkında bir fikir edinmek için mektupta sözü edilen Lahaye bürosunu görelim. Mustafa Kemal'e Talat Paşa'nın mektubunu getiren Asım Süreyya Bey bu büronun sekreterliğini yapmıştır. Asım Bey Cenevre Türk Yurduna 22 Ekim 1919'da yazdığı bir mektupta Lahaye bürosunu şöyle anlatmaktadır: "... tesadüfen bu şimal memleketinde bulunan birkaç vatandaşımız, vesait ve istitaatları [güç] nisbetinde müfteriyat ve isnadat-ı vakayii red ve cerh etmek vazifesinin üzerlerine müterettip bir borç olduğuna kani olarak, Lahaye Türk İstihbarat. Bürosunu tesis etmişlerdir. Büro bir müddet sonra, Kopenhag ve Stockholm şehirlerinde de birer muhabir âza bularak, daire-i neşriyatını oralarda teşmil etmiştir. Büro elyevm, bilumum Hollanda matbuat ve telgraf ajanslarıyla münasebette bulunduğu gibi, kızmen Almanya ve Fransa matbuatıyla da hal-i temastadır."

VI. MUSTAFA KEMAL'İN MEKTUBUNUN YORUMU

Mustafa Kemal'in mektubu da Talat Paşa'nın mektubuna benzer bir yapıda kurulmuştur. Bir yandan o zamana kadar Anadolu'daki gelişmelere ilişkin bilgiler verirken, öte yandan bir durum değerlendirmesi yaparak kendi uygun gördüğü stratejiyi açıklamaktadır. Stratejisine açıklık kazandırdıktan sonra bu strateji içinde kendi rolünün ve Avrupa'daki İttihatçı önderlerin rollerinin ne olması gerektiği konusundaki görüşlerini sıralamaktadır.

Bu mektuptan Mustafa Kemal'in stratejisini çizerken Talat Paşa'dan çok farklı bir yol izlediği açıkça ortaya çıkmaktadır. Mustafa Kemal açıkça hedefini belirtmekte ve bu hedefe ulaşmakta, değişik koşullar altında izlenecek alternatif yollar önermektedir. Başka bir deyişle kademeli bir stratejisi vardır. Böyle kademeli bir strateji

belirsizliklerin yüksek olduğu bir ortamda uygulamada başarıya ulaşmak açısından üstünlük taşımaktadır.

Gerçekten de mektubu yazdığı sırada, Mustafa Kemal eyleminin gelecekte hangi koşullarda gelişeceği konusunda bir çok belirsizlikle karşı karşıyadır. İstanbul'da Meclis-i Mebusan hâlen çalışmaktadır. Ankara'da, TBMM'nin kurulacağı ve düzenli bir orduya dayanılarak bir kurtuluş savaşına girilip girilmeyeceği belli değildir. Hatta Ankara'da kalmakla İstanbul'dakiler üzerinde kontrolünün azalıp azalmadığı konusunda önemli şüpheleri vardır. Mektup, bu dönemde Mustafa Kemal'in stratejisinin toplu bir anlatımı olduğu için özellikle önem kazanmaktadır⁶⁵.

Mustafa Kemal daha önce Misakı - Milli içinde formüle edilmiş hedefini mektupta şöyle vermektedir:

“İtilâf devletleri yukarıda söylediğim hudud dahilinde [Türk ve Kürt Milli hudutları] (cenup hududu İskenderun - cenubu - Halep ile Fusta arası - Cerablüs köprüsü ve şarkta Musul vilâyeti) tamamîyet-i mülkiyyemizi ve istiklâlimizi bütün mânasiyle kabul ve tasdik etmek şartıyla bir sulh yaparsa ve iktisaden témin-i menâfi için dermeyan edeceği şurût hakk-ı hayatımızı ibtal etmeyecek derecede olursa, ba'dessulh çalışmak için müsait bir sahaya ve şeraite malik olabiliriz. Eğer istiklalimiz iktisaden olduğundan ziyade siyaseten İngilizlerin taht-ı murakabasında olacak surette sulh yapılırsa âtiyen dahi serbestî-i harekâtta mahrum bırakılmış olacağız”.

Eğer durum böyle gelişirse ya da bağımsızlık sulh ile sağlanmazsa değişik koşullarda uygulanacak üç yol önermektedir.

1 — Mustafa Kemal yukarıda ön görülen hedefler tam olarak gerçekleşmezse bile katlanabilecek barış şartları ileri sürülürse, bu barış şartlarını kabul etmek ve gelecekteki çalışmalar ile hedefe küçük adımlarla yaklaşma yolunu seçecektir.

2 — Şartlar katlanılamayacak kadar ağır ise, eğer Meclis-i Meb'usana ve Padişaha kabul ettirilebilirse “sulhu muallakta” bırakıp hemen harekete geçecektir.

3 — Eğer Meclis-i Meb'usana ve Padişaha kabul ettiremezse bu harekete geçiş “isyan” halinde olacaktır.

⁶⁵ Mektubu yazdığı döneme yakın tarihteki (7 Ocak 1920) bir başka strateji değerlendirmesi için bakınız: Cengiz Kürşad: “Mustafa Kemal'in 1920 Sonunda Türkiye'nin Siyasî Durumu Hakkında Görüşleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt X, Sayı 59, Ağustos 1972.

Mustafa Kemal'in stratejisini ülkenin içinde bulunan bir kişi olarak geliştirmektedir. Oysa Talat Paşa'nın stratejisini ülkenin dışında bulunan bir kişi olarak geliştirilmiştir. Bu fark stratejilerin yapısında kendisini açıkça göstermektedir. Mustafa Kemal dış ilişkilerini stratejisinde kendi başına bir amaç haline sokmamakta, içteki stratejisine bir yardımcı, bir araç olarak ele almaktadır.

İslam ülkelerindeki gelişmelere bu açıdan bakmaktadır. "... düşündüğüm muhtelif İslam kitlelerini mazhar-ı istiklal olmak için bugün Türkiye'ye musallat olan düşmanlar aleyhinde tahrik etmek ve bu suretle Türkiye'nin tazyikini tahfif ve kuvvayı maddiyye ve maneviyasını âzamî menafii istihsal edebilecek surette daha serbest kullanmak."

Mustafa Kemal'in hedefine ulaşma yolunda esas dayanmak istediği güç Sovyetler Birliği'dir⁶⁶. İslam ülkelerinde başlatılacak eylemlere ancak ikincil önem vermektedir. Bolşeviklerle kurulacak ilişkiye yaklaşımda kademelidir. İki seçenek içinde yaklaşmaktadır. Yeğlediği ilişki biçimini Bolşeviklerle ilişki kurmaya gönderdiği kişilere verdiği talimatta açıkça belirtmektedir. Verilen talimat "şart-ı esas olarak kendi nokta-i nazar ve gayelerimiz mahfuz kalmak üzere kadîmen müşterek düşman aleyhine tevhid-i" öngörülmektedir. Ama işbirliği bu esaslar içinde sağlanamazsa ne olacaktır. İşbirliğinden vaz mı geçilecektir? Başka güvenilecek dış destek olanağı görmediği için, işte bu noktada Mustafa Kemal kapıyı açık tutmaktadır. İkinci seçenek mektupta şöyle anlatılmaktadır.

"Bolşevikler prensip ve içtihadta ittihad hususunu bugün için sehil görmemekle beraber zaruret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalamak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'ûmu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halâs tahmin olunursa cihet-i tatbikiyesindeki müşkilâta rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lazım gelebilir".

⁶⁶ Mustafa Kemal 7 Ocak 1920 de Ali Fuat Paşa'ya yazdığı bir mektupta "Bu durum karşısında İtilaf devletleri Bolşeviklerle Türklerin arasını Kafkas Milletleri aracılığı ile kesmek planını bulmuşlardır. . . . Eğer bu plan başarıya ulaşır ve Kafkas Milletlerinin bize karşı kesin şekilde engel olma durumları ile memleketimiz kuşatılmış kalırsa artık Türkiye için karşı koyma vasıtaları temelden yıkılmış olur." Cengiz Kürşad: *Ağm.*

Mustafa Kemal'in mektubundaki bu kısım, Kazım Karabekir'in kitabında Amasya'da iken Mustafa Kemal'in Bolşevik prensiplerini kabul etmeyi ciddi olarak düşündüğü konusunda ileri sürülen sava uygun düşmektedir⁶⁷. Yalnız Karabekir'in yorumunda bu düşünce- nin kademeli bir stratejisinin ikinci bir seçeneği olarak düşünüldüğü belirtilmemiştir. Mustafa Kemal'i stratejisi hem iç eylemler hem de dış ilişkiler bakımından kademeli olarak kurulmuştur. Birinde başarı sağlanamazsa diğerine geçilecektir. Bu yönden Talat Paşa'nın stratejisine göre açıkça bir üstünlüğe sahiptir.

Mustafa Kemal stratejisini açıkladıktan sonra İttihat ve Terakkinin önderleri ile kendisi arasındaki iş bölümü konusunda Talat Paşa'nın önerisine karşı bir vaziyet almakta hem içte ve hem dıştaki eylemin tüm kontrolünün kendisinde toplanmasını istemektedir. Mektubun bu konuya ilişkin bölümünde şu ilginç ifade yer almaktadır:

“Türkiye'deki mesainin tarihi mes'uliyeti teşebbüsât ve faaliyet-i şahsiyyem ile alakadar bulundurulunca rey ve mütalâam haricindeki teşebbüslere muarızım. Türkiye'nin tali ve mukadderatına ma'tuf mesaf-i hariciyyenin dahi nokta-i nazar ve mütalâatım dairesinde olmasını lüzumlu addederim. Mütalâatımda ve tasavvuratımda mutaassıp değilim. İcâbat-ı ahval ve hâdisatı sühuletle takdir ederim”. Bu ifadede ülke dışındaki temasların İttihat ve Terakkinin önderleri tarafında yürütülmesi, içte önderliğin Mustafa Kemal'de kalması esasına dayanan Talat Paşa'nın önerisi reddedilmiş olmaktadır. Bu konuya bir örnek vererek te ayrıca açıklık getirmektedir. “İkinci, üçüncü derecede vesaitle mukarrerat-ı umumiyeye tesir yapacak temas ve teşebbüsleri mahzurlu görürüm. Meselâ, “Lenin” in tasdikine taliken (Radek) ile anlaşma benim tarafımdan da tasdik ile mukayyed olmalıdır”, diyerek bu konudaki tutumunu hiç şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde belirtmektedir⁶⁸.

⁶⁷ Mustafa Kemal'in Bolşevikliği ciddi olarak düşündüğü sonra vazgeçtiğini Kâzım Karabekir kitabında şöyle vermektedir. “Mustafa Kemal Paşa'dan 23 Haziran'da aldığım şifrenin 3 üncü maddesi Bolşevikliğe karar verdiklerini ve benim 17 Haziran şifrenin bu felaketli kararın önünü aldığını gösteriyor.” *İstiklal Harbimiz* s. 54.

⁶⁸ Mustafa Kemal bu mektubu yazdıktan kısa bir süre sonra böyle bir emrivaki ile karşılaşır. Karakol örgütü üyelerinden Baha Sait 11 Ocak 1920 de “Türkiye İhtilal Hareketi'ni temsil eden Karakol örgütü ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu delegesi olarak Kafkasya'daki bir Bolşevik temsilcisi ile “İttifak Antlaşması”

Bu ifadenin sonunda Mustafa Kemal her ne kadar “sulhtan sonra mesaf-i müştereke için daha esaslı projeler yapılabilir”. demesine rağmen, mektubun daha önceki bir bölümünde barıştan sonrası için de İttihatçılara çok ümit vermemektedir. “. . . sulh akdinden sonra teşkilat-ı milliyeye’ye münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat meclise girerek her halde kuvvetli bir parti yapmağa ve hükümete hâkim olmaya çalışacağım. Bizzat kabine teşkil etmek niyetinde değilim. Kuvvetli bir parti vücuda getirmek ve bu partiyi meclis dahilinde ve memlekette idame ve hüsn-ü idare etmek cihetini uzun zaman için daha faydalı ve müessir görüyorum”, diyerek barış sonrasında Talat Paşa’nın kurulmasını önerdiği parti teşkilatının da kontrolünün, onların özlediği gibi eski İttihatçıların elinde değil kendi elinde kalacağını hissettirmektedir.

Mektubun ilginç bir yanı Mustafa Kemal’in mektup içinde eski ittihatçı önderlerle açık bir işbirliğinden söz etmemesidir. Mustafa Kemal “Türkiye’nin menafine mutâbık her türlü muhassala-i mesaiyi hürmetle karşılarım. Müdavele-i efkarla mütalâatımdan gaye-i umumiye nâfi olabilecek fedakârlığı yapmakta tereddüt etmem” derken, İttihatçıların çabalarını, yurt dışındaki birçok grubun çabasından⁶⁹ biri olarak değerlendirmiş olmaktadır. Ve “Bir seneden beri Avrupa’daki mesainiz şayan-ı memnuniyettir. Aynı tarzda sarf-ı mesaiye devam daha faideli netayiç verecektir”. derken İttihat Terakki önderlerinin çalışmalarından yararlanılacağını ama kendi eyleminin esas unsurlarından biri haline getirmeyeceğini açıkça belirtmiş olmaktadır.

Unutulmamalıdır ki Mustafa Kemal bu mektubu kendisini çok güçlü hissetmediği bir dönemde yazmıştır. Daha önceden üzerinde durulduğu gibi İstanbul Meclis-i Meb’usanının açık olduğu dönemde Ankara’nın kontrolü azalmıştır. Heyet-i Temsiliyenin günlük gider-

imzalar. Bunu Karakol örgütü başındaki Vasıf Bey’e yollar. Vasıf Bey de Anlaşmayı 26 Şubat 1920 tarihli bir mektupla Ankara’ya Mustafa Kemal’e yollar. Bolşevik delege Albay İlyaçev onaylanmış anlaşmayı götürmek için beklemektedir. Mustafa Kemal Karakol örgütünün bu tutumun “sahtekârlık” olduğunu söyliyerek Anlaşmaya karşı çıkar. Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, İstanbul 1974, s. 486-487. Talât Paşa’ya mektubu 29 Şubat 1920 de yazmıştır. Muhtemelen Vasıf Bey’in gönderdiği mektup eline daha geçmemiştir.

⁶⁹ İttihatçılar dışındaki grupların Avrupa’daki çabalarının bir kısmı için bakınız: A. Bedevi Kuran *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri*, İstanbul, 1959.

lerini karşılayamayacak derecede para sıkıntısı içindedir⁷⁰. Nitekim Mustafa Kemal mektubunda Talat Paşa'dan para istemektedir. Böyle oldukça sıkıntıda olduğu bir dönemde bile eski İttihatçılara hareketin liderliği konusunda hiç bir ödün vermemiştir.

VII. MEKTUPLARIN SONRASI ÜZERİNE

Gerçekte Mustafa Kemal'in mektubu Talat Paşa'nın önerdiği iş bölümünü benimsemekten çok, onu kabul etmeyen bir havadadır. Buna rağmen Talat Paşa mektubu kendi istekleri kabul edilmiş gibi yorumlamış ya da çevresine öyle yaymıştır. Avrupa'daki İttihatçı önderlere kendi stratejisini kabul ettirebilmek için Anadolu ile ilişkilerini iyi göstermek zorundadır. Kanımızca Talat Paşa'nın Anadolu ile ilişkilerini iyi olarak gösterme tutumu çok bilinçlidir. Bunun kanıtını Cavit Bey'in hatıratında anlattığı bir olayda daha iyi görmekteyiz. Bekir Sami Bey Moskova'dan Talat Paşa'ya "Siz yaptıklarımızı düşünürseniz dahile girmek hakkını haiz olmadığınızı anlarsınız. Eğer âlemi İslâm kurtarmak için çalışır ve Türkiye haricinde Türkiye'ye yardım edebilecek kuvvetler ızhar ederseniz ancak o zaman Anadolu sizi kabul eder."⁷¹ diye bir mektup yazarak çok açıkça karşı bir tavır takınmıştır. Bu mektup üzerine Talat Paşa'nın çok üzülüşünden ancak çok yakın olan Dr. Nâzım haberdar olmuştur. Talat Paşa bu mektubu Cavit Bey'den bile saklamıştır. Cavit Bey hatıratında⁷², "Bu mektup meselesi tuhaf. Talat o zaman bundan bana hiç bahsetmedi. Bilâkis Bekir Sami'nin kendisinin umum Avrupa'ya murahhas tayin edilmesinden bahsetmiş yahut bu surette haber göndermiş olduğunu yazmıştı." demektedir. Bu olay Talat Paşa'nın Ankara ile ilişkilerinin iyi olduğunu çevresine yaymakta ne kadar hassas olduğunu göstermektedir. Cavit Bey bu durumdan ancak Talat Paşa öldükten sonra haberdar olmuştur.

Talat Paşa kendi temaslarında Anadolu'nun iznine dayandığını çevresine yaymıştır. Rusya'da ilişkiler kuran Enver ve Cemal Paşaların, 11 Temmuz 1920 de Ankara'nın bir kurye ile eski İttihatçı-

⁷⁰ Bu dönemde para sıkıntısının mertebesini göstermesi bakımından Mustafa Kemal ile Alfred Rüstem Bey arasındaki düello teklifi için bakınız: Mazhar Müfit Kansu *Ölümüne Kadar Atatürk'le*, s. 506-510 ve Mahmut Goloğlu *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 40-42.

⁷¹ Cavit Bey: "Felaket Günleri", *Tanin*, 2 Temmuz 1946.

⁷² Cavit Bey: "Felaket Günleri", *Tanin*, 2 Temmuz 1946.

ların TBMM hükümetini temsile yetkisi olmadığını bildirmesine şaşmaları ve kızmaları bu yüzdendir.

Anadolu'da hareket iyice belirlenip örgütlendikçe, böyle bir temsil yetkisine sahip olmak İttihatçı önderler için daha da önem kazanmıştır. Böyle bir yetkinin verilmemesinin İttihatçı önderleri ne kadar zor duruma düşürdüğünü Cavit Bey'in anılarından izlemek kabildir. 13 Eylül 1920 tarihli notlarında⁷³, Talat Paşa'nın yukarıda anılan mektubundan söz etmektedir. Bu mektupta Talat Paşa'nın kendisine ancak bir yol kaldığı kanısında olduğunu ve Rusya'ya gideceğini bildirdiğini söyledikten sonra .“güya” Bekir Sami Bey Ankara hükümetinin Avrupa'da adamları olmadığından şikâyet etmiş, Talat'ın Ankara mümessili olarak tanınması için yazmış demektir. Kendisine yanlış bilgi aktarılmış olmasına rağmen Cavit Bey Ankara'nın tutumunu doğru olarak değerlendirmektedir. Talat Paşa'ya yazdığı mektupta “Ankara'da başlı başlarına çalışmayı tercih ettiklerinden” kendisine selahiyet vermesinin söz konusu olmadığını bildirmektedir. 19 Eylül 1920 tarihli anılarında⁷⁴ Cavit Bey'in en önemli endişesini Talat Paşa'nın girişimleriyle Ankara'nın girişimleri arasındaki “tezat ve ihtilaf” teşkil etmektedir. Rusların bir gün “Siz kimsiniz ve kimi temsil ediyorsunuz” sorusunu sorabileceklerini, Ankara'da “hükümet ve kuvvet” toplanmış olduğu için onlarla yapılacak itilâfin önemli olacağını, her iki taraf ayrı siyaset takip ederse bunun Talat Paşa politikası açısından sonunun “fiyasko” olacağını söylüyor. Talat Paşa'ya “Ankara'ya doğrudan doğruya müracaatta bulunmamasını” tavsiye ediyor.

Cavit Bey'in⁷⁵ çözümlenmelerinde ne kadar haklı olduğu çok geçmeden anlaşılacaktır. Bu tarihten bir ay geçmeden Mustafa Kemal'in

⁷³ Cavit Bey: “Felaket Günleri”, *Tanin*, 14 Mart 1946.

⁷⁴ Cavit Bey: “Felaket Günleri”, *Tanin*, 16 Mart 1946.

⁷⁵ Bu değerlendirmesine rağmen yine de Cavit Bey İttihatçıların Anadoluya dönüşleri konusunda ümidini kesmemiştir. 18 Şubat 1921 de Londra'ya giderken Roma'ya uğramış bulunan Ankara heyetinden Yunus Nadi ve Tayyareci Selim Salim ile görüşmekte ve onlara Mustafa Kemal'in yumuşayıp yumuşamadığını, Talat'ın hatta Enver'in dönmesine izin verip vermeyeceğini sormaktadır. Salim Bey dönebilecekleri fikrindedir. Fakat Mustafa Kemal'e yakın olan Yunus Nadi Bey “Katiyen olmaz.” demektedir. Cavit Bey onlara “Bu iş uzun müddet devam edecek olursa Mustafa Kemal'in yürütebilip yürütemeyeceğini sormaktadır”. Yunus Nadi “Hatta senelerce devam etse bu fena heyeti vekile ile dahi yürütebilir”. diyor. Cavit Bey: “Felaket Günleri”, *Tanin*, 18 Mayıs 1946.

daha önce yayınlanmış olduğundan söz ettiğimiz 25 Ekim 1920 tarihli mektubu yazılmış ve Cami Bey eliyle Talat Paşa'ya gönderilmiştir. Çok kısa yazılmış olan bu mektubun son kısmı ilginçtir⁷⁶. "Gerek mekâtibi mezkûre mefadından ve gerek Cami Bey efendinin ifadatından müsteban olacağı üzere zatı âlinizin garp âleminde bizim anavatanda ve rufekayı mesaininde memâliki şarkiyede mütecvâziyen hareket ve müterafıkan bezl-i mesai ve gayret etmeleri halası memleket ve selâmeti millet için âzami derecede istifadenin şartı mukaddemidir. Bu cihetle garpta vukubulacak mesai ve icraati devletlerinden buraya peyderpey itayı malûmat edildiği takdirde mukarrerat ve icraatta ahengi tâm husul bularak vusul kesbi suhulet eder. Salâhiyeti temsiliyesi Almanya'ya da şamil olan Cami Beyefendi ile bu bapta tesisi münasebet edilmesi rica ile teyidi mesâiri ihtiram olunur kardeşim". İfadesi görünüşte işbirliği önermekte ise de gerçekte Anadolu'nun ülke dışında kendi örgütünü kurmak yoluna girdiğini bildirmektedir. Ankara örgütünü Roma'da kurmaktadır. Roma İtalyanların kurtuluş savaşına karşı olumlu tutumları dolayısıyla seçildiği kadar, İttihatçıların oldukça etkin oldukları bir merkez olması yüzünden de seçilmiştir. Cami Bey'in temsil alanına Almanya'nın da girdiği belirtilerek Ankara'nın dış örgütlenmede temsil yetkisini İttihatçılara bırakmayacağı Talat Paşa'ya tekrar bildirilmiş olmaktadır. Böylece İttihatçılara bırakılan rol iyice sınırlandırılmaktadır.

1945 yılında Tanin gazetesinde İttihat Terakki Önderlerinin Tarihi Mektuplarını yedi ay süreyle yayımlayan kendisi de İttihatçı olan Hüseyin Cahit Yalçın, "Talat, Enver, Cemal Paşa'ların birbirlerine ve Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuplar . . . okunduktan sonra zihinlerde tereddüt hasıl olmaması kabil değildir. . . . Talat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir yanlış anlaşma bulunduğuş aşikardır. Bu yanlış anlaşma neden vukua geldi?"⁷⁷ diye sormaktadır. Bu yazıda verilen mektuplar ile ona bağlı olarak yapılan yorumlar ve mektuplar sonrasındaki gelişmeler açıkça ortaya koymaktadır ki iki lider arasındaki ilişkilerde bir yanlış anlaşma söz konusu değildir. Söz konusu olan, mektupların Talat Paşa tarafından kendi eylem programına uygun şekilde yorumlanarak çevresine kendi yorumunu yaymasıdır.

Şubat 1976

⁷⁶ Hüseyin Cahit Yalçın: "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 9 Şubat 1945.

⁷⁷ Hüseyin Cahit Yalçın: "Tarihi Mektuplar" *Tanin* 9 Şubat 1945.

